

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК В США

ШЕВЧЕНКО

РІЧНИК

6

НЬЮ - ЙОРК 1957

ШЕВЧЕНКО
РІЧНИК ШОСТИЙ
1957

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК В США

ШЕВЧЕНКО

РІЧНИК 6

diasporiana.org.ua

*Дарунок для
Бібліотеки в Запоріжжя
Віг*

THE UKRAINIAN ACADEMY OF ARTS
AND SCIENCES IN THE U.S. INC.
206 West 100 Street
New York, N.Y. 10025

Редакція :

Д. Горняткевич, В. Дорошенко, В. Порський, Д. Чижевський

Обкладинка П. Холодного

Printed in U. S. A.

Copyright 1957

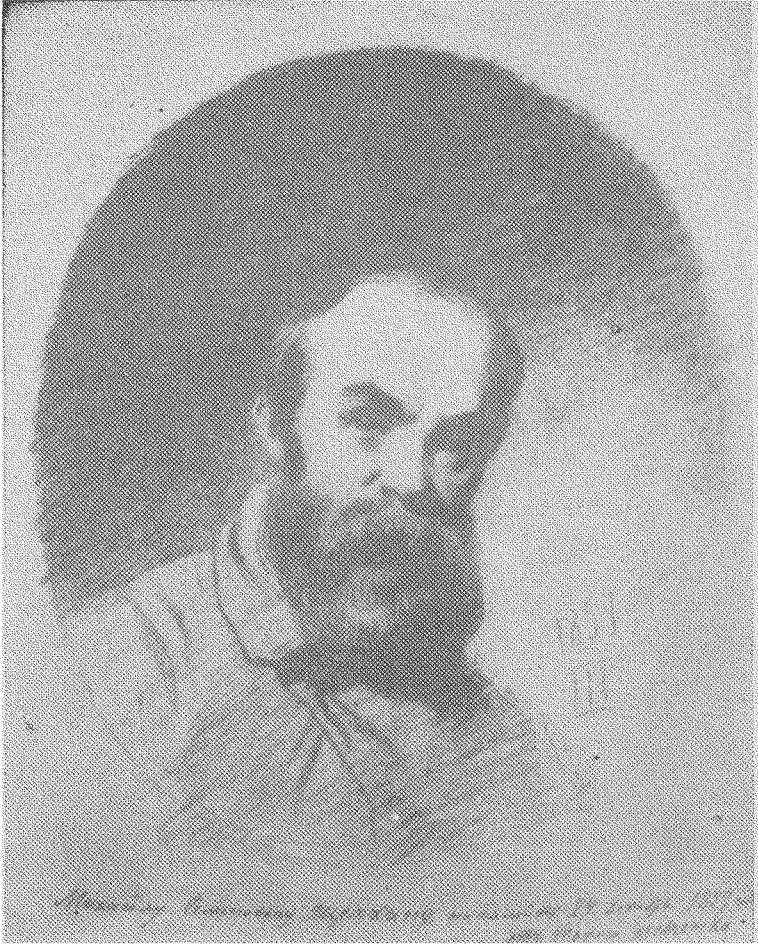
by

Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S., Inc.

*Складаємо подяку редакції щоденника „Свобода”, яка
уможливила подати матеріяли цього різника широкому загалу
читачів.*

1857 рік, якому присвячено цей різник, був роком визволення Шевченка з заслання. У різнику відзначаємо сторіччя відновлення літературної творчості Шевченка на волі, а також сторіччя поетового „Щоденника”, розпочатого 12 червня 1857 року. „Щоденник” зберігає для поколінь багатогранясту духовість Шевченка, увіковічнивши його думки про філософію, мистецтво, природу, науку.

Портрет Шевченка для фронтиспіса взято з мистецької творчості ювілейного року. Це є автопортрет олівцем, що його Шевченко подарував М. Щепкину на спогад 24 грудня 1857 року, день зустрічі поета з артистом у Нижньому Новгороді.

ШЕВЧЕНКО СТО РОКІВ ТОМУ

1857 — 1957

I.

Найбільша подія 1857 року — звільнення Шевченка з неволі.

Цей рік почався для поета в Новопетровському форті, а закінчився в Нижньому Новгороді, бо тут Шевченко мусів деякий час чекати на спеціальний дозвіл повернутися до Петербургу, до Академії Мистецтв.

Перших півроку таким чином пройшли ще в тій самій „незамкненій тюрмі”, де він перебув повних сім років, з тих десятих, що за „височайшою конфірмацією” були одміряні йому як кара за „порив молодости”.

В день Нового Року він ще раз упевнився, що довго очікувана воля має незабаром прийти до нього. Саме 1-го січня, як святковий дарунок принесли йому лист від графині Анастасії Толстої, дружини віце-президента Академії Мистецтв, в якому вона писала, що зроблено все для визволення Шевченка, і що вона має надію в скорому часі особисто побачитись з ним. Друзі поета в Петербурзі теж уже в січні дізналися про цю радісну новину і почали збирати для Шевченка гроші на поворотну дорогу. Гр. Толстая влаштувала у себе в домі спектакль на користь Шевченка. Сам поет був певний, що в цьому ж таки січні буде полагоджений увесь формальний бік справи з його звільненням з війська. Тому він одразу почав лаштуватися в дорогу — заготовив вудженину і насушив сухарів. Але так як від перших неясних чуток про майбутню волю в минулому році до цілком певних відомостей в листі гр. Толстої пройшло півроку, так само добрих півроку мало пройти ще й до того часу, коли офіційні папери про звільнення дістануться до Новопетровського форту.

З листів Шевченка, писаних на початку року, ми знаємо докладно про його душевний стан. Першою реакцією на цей „святковий дарунок” був біль за „дитяче, дріб'язкове, матеріяльне розуміння подарунку й свята”, бо лист, одержаний у форті 26 грудня, був затриманий комендантом Усковим на 4 дні спеціально для новорічного привітання.

„Дитяче розуміння”, — писав Шевченко гр. Толстій, трохи пізніше: „Є люди, що до сивого волосся дожили, а все таки

діти... діти, що їх досвід не навчив найпростіші речі розуміти, про моє десятилітнє чистилище вже не кажучи, досить і шестимісячного дождання, що хвилює й гнітить душу. І що ж? Вони, звичайно несвідомо, крадуть із мого мученицького життя найсвітліші, найдорогоцінніші чотири дні. До шестимісячної муки додають ще чотири дні. Дикий злочин, а втім — несвідомий. Отже тільки вандалізм, а не злочин. І я із зворушеним серцем повторив слова розп'ятого Чоловіколюбця: „Прости їм, не відають бо, що творять”. Але зараз же по тому поета охопила така безмірна радість, що він кілька днів блукав навколо форту, тримаючи в руках листа гр. Толстої, перечитуючи багатообіцяючі рядки його, відчуваючи таку безпосередню близькість до автора листа, що йому здавалося, ніби ці кілька днів він проблукав з нею самою. „І про що я з Вами не говорив”, — пише він у тому ж листі — „чого не розповів, чого не повірив Вашій душі вразливій. Усе, — і темне минуле, і світле майбутнє, все в найменших подробицях”. „І коли Ви маєте надію на особисту зустріч нашу, додав Шевченко — коли повториться ця сердечна сповідь, то боюсь що це буде повторення мляве й безбарвне”.

Сила мистецької уяви малювала перед ним його майбутнє. З такою ж реальністю, з якою він тільки-но розмовляв з авторкою новорічного листа-дарунку, він уявляв себе вже в Петербурзі на Василівському Острові де стоїть великий будинок Академії Мистецтв, „в скромній малярській келії з одним вікном”, він бачить себе за працею над мідною гравірувальною дошкою, як готує якусь „акватинту” — гравюру з твору одного з славних майстрів минулого. В його уяві далі встає подорож на Україну і праця для мистецтва „на хуторі в одного з друзів”, „скромних поклонників муз і грацій”.

Цей багатозмістовний лист до графині Толстої взагалі — дуже важливий для розкриття духового „я” поета цього періоду. Тут є цікаві філософські міркування на тему про щастя, тут висловлені погляди Шевченка на людей та самого себе, на свої страждання, як викуп за щастя.

Прочитані в одному з петербурзьких журналів „Замогильні записки” французького преромантика Шатобріана дають Шевченкові притоку для роздумувань на тему про щастя. В листав до графині він сперечається з Шатобріановою тезою, що справжнє щастя недорого коштує та що „дороге щастя — погане щастя”, і приходиться до висновку, що автор „Атала” „про справжнє щастя нічого не тямив”. І тут, у тому ж таки листі, Шевченко приточує коротеньку імпровізацію про щастя, як він тепер розуміє по десятиох роках „мученицького життя”. „Данте Аліг'єрі, пише він, тільки вигнали з рідного краю, але не забороняли йому писати своє „Пекло” і свою Беатріче, а я... я був нещасливіший за флорентинського вигнанця. Зате тепер

я щасливіший за найщасливішого з людей. І виходить, що справжнє щастя не таке дешеве, як думає шевальє де Шатобріян. Тепер, і тільки тепер, я вповні повірив у слово: „любя, наказую ви”. Тепер тільки я молюся й дякую Йому за безмежну любов до мене, за посланий мені іспит. Він очистив, зцілив моє бідне хворе серце. Він зняв із моїх очей призму, крізь яку я дивився на людей і на самого себе. Він навчив мене, як любити ворогів і ненавидящих нас. А цього не навчить ніяка школа, окрім тяжкої школи іспитів і довгої розмови з самим собою. Я тепер почуваю себе як не досконалим, то бездоганим християнином. Як золото з огня, як немовля з купелі, вихожу я тепер із темряви чистилища, щоб розпочати новий, благородніший шлях життя. І це я називаю істинним праведним щастям, щастям, якого Шатобріянам і вві сні не побачити”. (Лист 9 січня 1857 р.).

Ідея „розгрішення” через страждання, що ясно була сформульована Шевченком у минулому році і мала бути втілена в малярську серію „Блудний Син”, тепер набула нових рис — щастя дається людині як викуп за страждання.

Цікаво, як тепер, напередодні волі, розцінює свої десятирічні страждання Шевченко. Думки з приводу цього ми знаходимо в перших же записах Журналу-Щоденника, який він почав вести 12 червня 1857 року, в ювілейний місяць, бо 8-го червня 1847 року, себто 10 років перед тим, він прибув до Оренбургу одбувати кару рядовим солдатом.

„Треба мені було почати свій Журнал, пише Шевченко, од часу посвячення мого в солдатський сан, сиріч од 1847 року. Тепер був би це товстений і пренудний зшиток. Згадуючи ці минулі сумні десять літ, я сердечно радію, що мені не прийшла тоді добра думка завести собі записний зшиток. ... На саму згадку про минуле та про те, що я за цей час бачив, починаю тремтіти, — а що ж було б, якби я записав цю похмуру декорацію і бездушних, грубіянських лицедіїв, з якими мені довелося грати цю похмуру, одноманітну, десятилітню драму. Пройдімо повз моє минуле, лукава пам'яте моя! Не скаламутьмо серця щирого друга недостойним спогадом, забудьмо й простімо темних мучителів наших, як простив милосердний Чоловіколюбець своїх жорстоких розпинателів! Звернімося до того, що світле й тихе, як наш український осінній вечір, і запишімо все, що бачили й чули, і все, що серце прокаже”.

Цей настрій християнського всепрощення зроджується в Шевченка з тієї твердої впевненості, що важкий десятирічний іспит він витримав з великою гідністю. Його однаково тішить і те, що він „ані на йоту не посунувся на полі військової проєкції”, і те, що „все це невимовне горе, всі роди приниження й наруги” минули, начебто не зачепили його. „Гіркий досвід, значує він у Щоденнику 20 червня, пройшов повз мене неви-

димо. Мені здається, що я точнісінько той самий, що був і десять літ тому. В моєму внутрішньому образі не змінилася ані одна риса. Чи добре? Добре! Принаймні мені так здається. І я з глибини душі дякую своєму всемогутньому Сотворителеві, що він не попустив жадному досвідові торкнутися своїми залізними кігтями моїх переконань, моїх дитинно-світлих вірувань. Деякі речі просвітліли, заокруглились, набрали натуральнішого розміру й вигляду. Але це наслідок байдужого пролету старого Сатурна, а ніяк не наслідок гіркого досвіду”.

Місяцем пізніше (28. VII), формально звільнений вже з неволі, але ще в тому самому форті, згадуючи минуле невільницьке життя, Шевченко ще раз записав до Щоденника подяку „всегоутньому Чоловіколюбцеві, що подарував” йому „силу душі і тіла пройти цей похмурий тернистий шлях, не зранивши себе й не принизивши в собі людської гідності”. Цей настрої — переважаючий настрої цих місяців. Християнська етика — це мірило його оцінок добра і зла. Всякий злочин і моральну гідоту він найрізкішими словами картає в своєму Щоденнику і з вражаючою лагідністю описує заподіяні йому дошкульні прикrostі — „не злочини, а вандалізми”, як він назвав це в листі до гр. Толстої.

27 червня Шевченко записав у Щоденнику „темну подію”, як п’яний офіцер нізащо заарештував його і посадив на гавитвахту, „годувати блощиць і бліх”. На ранок подія з’ясувалася, Шевченка випустили, а в Щоденнику до опису цього „трагіжарту” додано такі слова: „я в глибині душі прощаю моїх гонителів і тільки молю всемогутнього Бога швидше визволити від цих недолюдків”.

Ще формально не звільнений, але знаючи вже про вирішення своєї долі, Шевченко почував себе напіввільним; проте йому кожного разу давали відчутти, що він ще й досі — солдат. З лагідним гумором описує він один епізод, що стався 23 червня. Тут нас найбільше цікавить самокритична оцінка Шевченка. Він оповідає, що готувався до чергового „смотру” якогось приїжджого начальства байдуже, але „коли став перед невблаганним екзаменатором, куди що поділось. Ані найменшої тіні, нічого подібного до людини, наполовину вільної, в мені не зосталося: такий самий мороз болісно пройняв тремтінням мою істоту, те саме почуття, що й попередніх літ, ні, не почуття, а мертва нечулисть охопила мене, коли я глянув на цю дерев’яну пофарбовану фігуру. Одне слово я обернувся в ніщо”. (Запис 25 червня 1857 р.).

В тому ж самому часі Шевченко описав у Щоденнику з усією щирістю прикру для нього сцену. Один з офіцерів подав комендантові форту рапорт, несправедливо обвинувачуючи поета в грубіянстві й непослуху та вимагаючи арешту і слідства над ним. Комендант, хоч і співчував Шевченкові, порадив

Йому просити в офіцера вибачення, щоб припинити офіційний хід справи. „Я присягну, що це неправда”, — говорив Шевченко. „А він присягне, що правда. Він офіцер, а ви — все ще солдат”, — одповів комендант. „Ох, як страшно відгукнулося в мені це майже забуте слово”, — читаємо в Щоденнику. „Нічого робити, сховав гордощі в кишню, натягнув мундир і пішов просити вибачення. Простояв я в сінях у поганця цілісінькі дві години. Нарешті він, протверезившись, допустив мене до своєї особи і після багатьох перепрошувань, прохань, принижень даровано мені вибачення з умовою негайно послати по квартиру горілки” (Запис 28. VI 1857 р.).

Не диво, що Шевченко тікає від людей до комендантського городу, де йому дозволено тепер перебувати у вільні від муштри та караулу години. Він навіть ночує там під „фавориткою”-вербою, або в комендантській альтанці. Самота на лоні природи — це його порятунок від „бездушного” оточення. „З деякого часу, відколи мені дозволено віддалятися самому, я надзвичайно полюбив самоту. Мила самота! Нічого не може бути в житті солодше, чарівніше за самоту, особливо перед лицем усміхненої квітучої красуні — Матері-Природи. Під її солодкою чарівливою принадою людина мимохіть сама в себе заглиблюється і „видить Бога на землі, як каже поет”. 14-го липня, сидячи під своєю вербою на городі, Шевченко записав у Щоденник: „Сьогодні третя доба, як я не відвідував вертепу мерзот, себто форту. І це тепер моє єдине щастя, що я безкарно можу так переховуватись”.

Самота здається йому справжнім раєм, особливо після десятилітнього життя в казармі. Цей город і верба, що він її тут устроїв палицею ще в 1850 році і виплекав у розлоге дерево — згадуються в записках Шевченка багато разів.

Не люди, а речі стають йому близькими друзями до того часу, поки він, вільний у вільному оточенні, не розшукає тих своїх друзів, що тепер часто сніться йому — Якова Кухаренка, Михайла Лазаревського, Костомарова і Куліша, Броніслава Залеського, родину Толстих. Серед тих річей, що стають йому друзями, велику роль відіграє звичайнісінький мідний чайник. „Щоб надати більше принадности своїй самоті, я постановив завести собі мідний чайник і цю думку здійснив я тільки вчора та й то випадково” — записує Шевченко до Щоденника 30 червня. „Сьогодні в четвертій годині ранку розкошую собі на городі та вписую до сього журналу подію вчорашнього вечора, благословляючи долю, що послала мені мідний чайник”.

2-го липня він знову підкреслює цю роль речей в своєму тодішньому становищі: „Дві випадково зроблені мною речі так удались, як рідко коли вдаються твори глибоко продумані. Перша річ — оцей журнал, що в ці томливі дні дождання став для мене необхідний, як болящому лікар. Друга річ — це мід-

ний чайник, що стає необхідний для мого журналу, як журнал для мене”.

Крім родини коменданта форту Ускова, його дружини і двох їх маленьких дівчаток, Шевченко не цурається лише одного офіцера, також самотнього як він сам, поляка-повстанця 1831-го року — Мостовського. В одному з листів він називає його своїм „старим, незабутнім другом”. Поета з Мостовським в'язали спільні спогади про Орську кріпость, спогади про спільних друзів, що залишилися там. „Мостовський для мене тепер справжній скарб”, писав Шевченко до Броніслава Залеського; „це один-однісінький чоловік, з яким я зовсім щирий”. Ще за два роки перед звільненням Шевченка Мостовський пропонував йому жити в нього, щоб трохи полегшити поетові умови існування. Але Шевченко одмовився, боячись накликати на нього кару. В записах 1857 року в Щоденнику раз-у-раз знаходимо ім'я Мостовського. „Мостовський — одна-однісінька людина з усієї залози, яку я люблю і поважаю” (Запис 16. VI). І тут таки характеризує його: „Не пліткар, не верхогляд, людина акуратна, статечна і у високій мірі благородна”. Благородство і доброту Мостовського Шевченко підкреслював і в листах до Бр. Залеського. Вже по звільненні він не забував у листах до коменданта Ускова переказувати привітання, поклони і поцілунки „старому паливоді”, або „старому джигуну” Мостовському. Прощаючись в Астрахані з людьми, що поверталися до Новопетровського форту, Шевченко просить їх: „Поклоніться від мене побережним скелям, на яких я провів стільки безсонних ночей. Поклоніться від мене комендантові й благородному Мостовському і більше нікому” (запис 9 серпня). Єдиною від'ємною для Шевченка рисою Мостовського була його „прозаїчність”: „нічого не тямить у прекрасному”, писав він Бр. Залеському, з яким, навпаки, Шевченка міцно в'язав якраз їх обопільний потяг до мистецтва.

В духовній істоті Шевченка цей потяг до мистецтва міцно з'єднався тепер з принадою самотнього життя. „А скільки радості в оцьому пустельницькому житті”, — писав він до Бр. Залеського: „Цю радість і це щастя той тільки зрозуміє, хто любить божественне мистецтво так, як ми з тобою його любимо (лист від 10 лютого 1857 р.). Навіть у важких обставинах солдатського підневільного життя мистецтво було для Шевченка вихідною точкою для усіх його думок, оцінок і прагнень. Листи його і Щоденник — найкращий доказ тому, що мистецтво було дійсно основою всієї його природи, всього його життя. Обмежений протягом цілих десятих років у своїй власній творчості він плянує тепер удосконалюватися в граверстві. „Десять літ без вправ можуть зробити і з великого віртуоза звичайнісінького корчемного балабайника”, записав Шевченко 26 червня 1857 року в своєму журналі: „отже про малярство мені нема

що й думати". „Малярем-творцем я тепер не можу бути", розвиває він цю думку у листі до гр. Ф. Толстого 23 липня того ж року, — „про це щастя нерозумно було б і думати. Малярем-копіюстом я не хочу бути, про це нещастя боюся й думати. Маю ще на думці і молю Бога здійснити мій намір, після приїзду до Академії з поміччю Божою і з поміччю добрих і освічених людей заходитися коло ритунання à la aquatinta... і маю надію зробити щось достойне улюбленого мистецтва. Поширювати через гравюру славу славних мистців, поширювати серед невтаємничених у таїнства мистецтва людей любов до прекрасного і доброго, — ось найчистіша, найугодніша молитва до Чоловіколюбця Бога й по змозі некорислива прислуга людству. Це мій єдиний, незмінний порив". Перед Броніславом Залеським Шевченко розгортає ту ж перспективу творчого життя в мистецтві після двох років студій в Академії Мистецтв. „Два роки тільки, пише він другові 10 травня 1857 року, і ти мистець, принаймні для себе, як не для публіки... А яке невимовне блаженство побачити чародійне мистецтво в усьому його сяйві, в усіх його магічних чарах! Рай, тільки святим заповіданий”.

Найбільшим мистецьким твором цього року, а мабуть і у всій малярській творчості Шевченка була задумана ним ще минулого року, а виконана частково в 1857, — складна малярська епопея на євангельську тему, про гріх і розгрішення Блудного сина, перенесена в умови сучасного життя. 8 картин з цієї серії були виконані сепією в першій половині 1857 року. Шевченко мав намір пізніше „пустити їх у світ у гравюрі акватинта”.

Пейзажі, місцеві побутові сценки і портрети належать до живописного репертуару Шевченка 1857 року.

Рік визволення відродив і Шевченка-поета. Ще в Новопетровському форті він написав другу частину повісти „Прогулянка з приємністю і не без моралі”, яка первісно мала назву „Матрос”. В цій другій частині, як це зазначав Шевченко в листі до Лазаревського, „різкіше визначилася загальна ідея оповідання”, пов’язана з думками про визволення кріпаків. Цікаво, що Шевченко і в словесній творчості, так само як і в малярській, уважав для себе закритою певну частину, а саме віршову форму. „Я ще не дуже зостарівся та знівечився, писав Шевченко Кухаренкові, — а може дасть Господь милосердний, ще одпочину та на старість попробую писати прозу: о віршах уже нічого й думать” (лист 22. IV. 1857). Але вже 16 травня 1857 датовано поему Шевченка „Москалева криниця” на той самий сюжет, що він його використав у 1847 році в Орській кріпості, навіть під тою самою назвою. Обидві поеми були присвячені Кухаренкові і можна гадати, що нову обробку того самого сюжету зробив був Шевченко саме для перевірки, чи „не захолюнув у неволі” він як поет. Посилаючи новий варіант „Москале-

вої криниці” Кухаренкові, Шевченко для порівняння додав ще два твори — „Ченця” і „Вечір” з того ж 1847 року, що й перший варіант „Криниці”. В супровідному листі Шевченко питав: „чи помолодшав я через 10 літ у неволі, чи постарішав серцем, скажи мені, мій брате рідний”.

З самого тону Шевченкового листа видно, що він задоволений з другого варіанта поеми: „Правда, я сам думав, що я вже зледащів, захолюнув у неволі, аж бачу, що ні”.

Дійсно, другий варіант „Москалевої криниці” виявився сильнішим, композиційно більш зладженим, діалогічна форма замінена монологічною розповіддю і таким чином усунуено елементи драматичні, а натомість зміцнено лірико-епічну тканину поеми. В листі до Василя Тарновського-сина Куліш так оцінив цей новий варіант „Москалевої криниці”: „Не ослаб, а окріпнув у йому дух. Великий він поет, воістину!”

З лектури поета в першій невільничій половині року найсильніше вражіння залишив у нього перший том „Записок о Южной Руси” Куліша, присвячений цілком публікації етнографічного матеріалу. „Я цю книгу скоро з пам’яті буду читати”, записав Шевченко у Щоденнику 17-го червня: „Вона мені так живо, так чарівливо-живо нагадала мою прекрасну бідну Україну, що я немов із живими розмовляю з її сліпими лірниками та кобзарями”. „Такої розумної книги, такого чистого нашого слова я ще не читав”, писав Шевченко про ці „Записки” Куліша М. Лазаревському (22. VI).

Друга книга, що зайняла увагу Шевченка, була тритомова Естетика польського філософа Кароля Лібельта. Цікаво, що відомостями про цю книгу він не ділиться в листах до друзів, навіть до Броніслава Залеського. Він переживає вражіння від книги цілком інтимно і записує їх в своєму особистому щоденнику, хоч на естетичних питаннях взагалі він зупиняється і в деяких листах. Якщо простежити за записами цих вражінь від книги Лібельта в Щоденнику, то можна зробити висновок, що в загальному Шевченко не прийняв Лібельтової науки про прекрасне передусім тому, що почував „непоборну антипатію до філософій та естетик”, не зважаючи на те, що сам признався в „щирій любові до прекрасного в мистецтві та в природі” (запис 5-го липня). Перші вражіння від книги були неприсмні: „жорстко, кисло, нудно. Справжній німецький супвассер” (запис 10-го липня). На другий день Шевченко записав: „Лібельт рішуче покращав у моїх очах. Та все ж таки він школяр”. Ще через день читаємо: „взявся за Лібельта. Він сьогодні мені зовсім подобається” і тут же сперечається з Лібельтовою тезою, що людина-творець в ділі красних мистецтв взагалі, зокрема у малярстві, вища за натуру тому, мовляв, що природа діє у визначених їй незмінних межах, а людина-творець — нічим не обмежена у своїй творчості. „Чи не так?” записує Шевченко

свої думки про це: „Мені здається, що вільний артист остільки ж обмежений природою, що його оточує, оскільки природа обмежена своїми вічними, незмінними законами. А нехай спробує цей свобідний творець на волосинку відступити від вічної краси природи, то він стає боговідступником, моральним вироком... Я не кажу про дагеротипне наслідування природи. Тоді б не було мистецтва, не було б творчости, не було б справжніх мистців” (запис 12-го липня) і, хоча Лібельт стає Шевченкові в його самоті „найчарівливішим співбесідником”, все ж остаточної присуд поета суворий. „Для матеріяліста, що йому Бог відмовив радісного почуття розуміння Його благодаті, Його нетлінної краси, для такої напівлюдини кожна теорія краси, ніщо більше, як дурне базікання. Для людини ж, наділеної цим божественним розумом-чуттям, така теорія теж порожня балаканина та ще гірше — дурисвітство. Коли б ці бездушні вчені естети, ці хірурги прекрасного, замість теорії писали історію красних мистецтв, — у цьому була б очевидна користь”. (запис 23 липня).

„Інтуїтивне сприймання мистецтва характерна риса в естичному світогляді Тараса Шевченка. Наукова аналіза, на його думку, ні в чім не може допомогти мистцеві. І лише мистець може показати в своїх творах Божественне походження краси. В листі до Броніслава Залського він написав: „Недосить бачити, милуватися прекрасним, розумним, добрим чолом людини, треба нарисувати його на папері й милуватися ним, як створінням Бога. Ось чого треба для повні нашої радости, для повні нашого життя”. Та й навіть наука, на його думку, потребує щось більше за просту аналізу фактів: „Ботаніці й зоології треба захоплення, інакше ботаніка і зоологія буде мертвим трупом між людьми. А захоплення це здобувається тільки глибоким розумінням краси, безмежности, симетрії та гармонії в природі” (лист 10 лютого 1857.).

З цих позицій Шевченко розцінює мистецькі твори і самих мистців. Особливо високо ставить він свого великого вчителя Карла Брюллова „далкого поета і глибокого мудреця-серцезнавця” за те, що він і „одної риски не дозволяв собі провести без моделі”, тим часом, як йому, „сповненому творчої сили, це, здавалося б, було дозволене”, а разом з тим він „зодягав свої високі, світлі фантазії в форми непорочної, вічної правди” (запис 12-го липня). У Федора Бруні з його картині „Мідний змії”, що мала претенсії перевершити „Останній день Помпеї” Брюллова, — Шевченко, навпаки, в головних персонажах першого пляну вбачає лише „юрбу брудних і найнезугарніших акторок та акторів” (запис 10-го липня). Портретиста С. Зарянка з його фотографічною точністю в передачі деталей Шевченко вважав за копіюста (запис 12-го липня). Дізнавшись з газет про велике захоплення публіки виставленою в Римі картиною Олександра

Іванова „Явлення Христа народові”, яку він сам ще бачив майже закінченою в Академії Мистецтв, Шевченко занотував у Щоденнику свій страх, „чи не зів'яла вона, неначе південна квітка від довгого і непотрібного поливання”, чи „двадцятилітня праця зберегла соковитість і свіжість життя”. Високо оцінюючи Іванова як мистця, Шевченко додає: „Борони, Боже, кожного мистця від такої сумної і запізненої науки” (запис 27-го липня). Може в цьому розпачливому побажанні Шевченко мав на увазі і свою долю мистця, вирваного на 10 років з мистецького оточення.

II.

12 днів, від 21 липня до 2 серпня, різко відділили в житті Шевченка дві частини 1857 року. 21 липня до Новопетровського форту прийшло офіційне повідомлення про звільнення поета з військової служби, а 2-го серпня о 9-ій годині вечора він на хисткому рибальському човні покинув назавжди місяця свого заслання. Ці 12 днів він був уже не напів, а цілком вільною людиною, але неясність поворотного маршруту хвилювала його, чи не доведеться часом вертатися знайомим уже шляхом через Уральськ і Оренбург, замість коротшого через Астрахань і Волгю вгору.

Почалося таки нове життя. Це відчуття великого перелому в житті охопило Шевченка з такою силою, що йому хочеться, щоб усе до найменших дрібниць було нове. Він заводить новий зошит для подорожнього щоденника, нове перо і свіже чорнило, мовляв, „наступила нова доба в моєму старому житті. Треба, щоб усе було нове” (запис 22 липня). Ще й перед тим у листі до Бр. Залеського поет запитував „Чи ти помічаси зміну мого письма?” — і додавав: „добрий це знак, друже мій єдиний, — знак свободи (лист 8-го травня).

Пишучи листа-подяку гр. Толстому, навіть на чорновому проєкті його, заведеному до Щоденника, з особливою приємністю вперше замість „рядовий Т. Шевченко” поставив підпис „Художник Т. Шевченко”, спеціально підкресливши для себе самого цю новинку (запис 26 липня).

Одноманітне життя Новопетровського форту раптом змінилось розгортанням панорами нових місцевостей, з новими людьми навколо. На кожному кроці Шевченко старасться упевнитись, що він „не зовсім здичавів”. В ньому враз прокинулися всі приспані зацікавлення. В першому ж місті — Астрахані він починає з вивчення місцевих „древностей”. Як мистець він звертає увагу на архітектуру будинків, хвалить будинок Купецького двору, „легкий і навіть граціозний”, не зважаючи на масивність — будинок „на манір Гваренгі”. Почувши в одному готелі увертюру з опери „Роберт Диявол”, він відчув зворушення до

сліз, хоч виконанню „бракувало всякої гармонії”, і в Щоденнику з’явилися в той день такі рядки: „Виходить, що я давно вже не слухав чогось подібного до музики. Барабан і сурма зачерствили мій слух, але не зачерствили серця, що сприймає прекрасне” (запис 8-го серпня). 11-го серпня Шевченко з власного інтересу заніс до свого Щоденника докладний опис старовинних речей у різниці місцевого собору, як він це робив з обов’язку під час експедицій Археографічної Комісії на Україні в 40-х роках. Прочитавши в хроніці журналу „Русский Вестник” за 1856 р., що розкопана „наша славна-преславна Савур-могила” і знайдено в ній „золоті та інші дрібнички”, що не свідчать навіть, чи справді це була могила одного із скитських царів, поет записав у Щоденнику: „Я люблю археологію. Я поважаю людей, що присвятили себе цій таємничій матері історії. Я зовсім розумію користь цих розкопів, але краще б не розкопувати нашої славної Савур-могили” (запис 13-го серпня). Це була перша ластівка з України на поворотній дорозі Шевченка. А потім вмить на цілий тиждень з 15-го до 22-го серпня, до самого виїзду з Астрахані було в нього „таке світле, прекрасне свято”, зустрічі з земляками з Києва колишніми студентами, що „побратерськи привітали його свободу”. Розчулений поет уже на борту пароплава записав: „Дякую вам, благородні, безкорисливі друзі мої. Ви обдарували мене такою радістю, таким повним щастям, яке ледве вміщаю у своєму вдячному серці” (запис 23-го серпня).

Взагалі шлях до Нижнього Новгорода Волгою вгору весь час викликав у Шевченка настрій глибокого зворушення, розчуленості й екстатичного захоплення природою, людьми. Подорож Волгою тривала майже цілий місяць. З усіх річей, людей і подій за цю довгу дорогу треба відзначити зустріч з колишнім кріпаком Олексом Пановим, чудесним скрипалем, який на пароплаві був за буфетника. „Три ночі зряду, записав Шевченко 27 серпня, цей визволений раб-чудотворець безвозмездно підносить мою душу до Творця вічної краси принадними звуками своєї дешевенької скрипки... Дякую тобі, кріпаче-Паганіні!” Нема найменшого сумніву, що слухаючи Панова, Шевченко згадував того кріпака-артиста, який брав участь у нічних концертах у Качанівці, маєтку Гр. Тарновського і послужив прототипом для недавньої, всього два роки перед тим, написаної Шевченком повісті „Музика”. А становище таких мистців-кріпаків завжди болюче нагадувало йому його власне минуле. І він записав до щоденника гнівну тираду: „Із твоєї вбогої скрипки вилітають зідханія зневаженої кріпацької душі і зливаються в один протяглий, понурий глибокий стогін мільйонів кріпацьких душ. Чи швидко долетять ці пронизливі зойки до Твого оливняного вуха, наш праведний, невмислимий, неблаганний Боже? Під впливом скорботних, розпачливих звуків цього без-

таланного визволеного раба пароплав у нічному похоронному спокої мені ввижається якоюсь велетенською, глухою ревучою потворою з роззявленою величезною пащею, готовою проковтнути дідичів-інквізиторів”.

На пароплаві він багато читає, переважно журнали минулого року, зарисовує надволзькі краєвиди. В Саратові розшукує Костомарова, але той був у цей час закордоном, і Шевченко цілий останній день серпня перебував у його матері. В Казані він знову пробує розшукати другого кирило-методіївця, Юрія Андрузького, не знаючи, що той був знову покараний і знаходився на Соловках.

20 вересня пароплав був уже в Нижньому Новгороді, де Шевченкові довелося провести кінець 1857 року і початок слідуючого.

Нижегородський період у житті Шевченка це ціла епоха. На короткому відтинку часу вмістилося багато подій, переживань, думок. Це був кінець 1857 року, коли в Росії сміливо заговорили про звільнення селян з кріпацтва. Ще сміливіше про бюрократичні непорядки в Росії писав у Лондоні Герцен та близький до нього гурток політичних емігрантів. І хоч офіційно цю закордонну літературу не пропускали через кордон, як нелегальну, але фактично вона широко розходилася не тільки в столицях, а й в провінції. Тут таки в Нижньому Новгороді Шевченко міг ближче познайомитися з цією літературою. 11 жовтня він занотував у Щоденнику, що прочитав брошуру Герцена „Крещеная собственность”, що вийшла повторним виданням у 1857 році. Цей рішучий протест проти кріпацтва Шевченко назвав „сердечним, задушевним людським словом”. Тут же він мав інші видання Герцена — збірник „Голоса из России”, та „Полярная Звезда”, обкладинка якої була прикрашена портретами п'ятьох повішених декабристів.

В Нижньому Новгороді сталося безпосереднє знайомство з двома тільки перед тим амнестованими декабристами — І. Анненковим, М. Оржицьким.

Все це створювало найсприятливішу атмосферу для таких сильних революційних творів Шевченка, як „Неофіти” (датована 8-м грудня) та незакінчена поема „Юродивий”. Перша поема, в образах Нерона і християн-неофітів, говорить про царя Миколу і декабристів, друга так само оспівує „перших провозвісників свободи”. Для Шевченка, який у Нижньому Новгороді ще лише дожидався дозволу на поворот до Академії Мистецтв — обидві поеми були надто сміливим виступом. Але це було і надто характерним для вільнолюбного і прямого Шевченка. В Щоденнику його цього періоду розкидані цікаві оцінки людей за їх людяність і прямоту. Так, познайомившись з М. Дороховою, директоркою жіночого інституту, він записав до Щоденника: „висока духом, симпатична жінка! Не зважаю-

чи на свою аристократичну гнилу породу, вона зберегла так багато простого незалежного людського почуття, зверхньої сили і гідності, що я мимоволі прирівняв її до образу Свободи Барб'є" (запис 31 жовтня). Іншого знайомого, якогось Трубецького, він називає „князь-людина" (запис 29 жовтня), навпаки, про гулящого гусарина, що зводить дівчат, говорить, що це „тільки гусарин, а не людина".

Кінець року одмічений був у житті Шевченка приїздом до нього на побачення сердечного друга М. Щепкина і знайомством з артисткою К. Піуною, але ближче знайомство з нею розгорнулося вже в наступному році.

Володимир Дорошенко

СТОРИЧЧЯ ШЕВЧЕНКОВОГО ЩОДЕННИКА

24 червня н. ст. 1957 р. минає сто років, як Шевченко почав вести свій Щоденник, або як сам він його називав — „Журнал”.

Серед Шевченкової прози — його повістей та листування — цей Журнал має для нас особливу вагу.

Насамперед дає він багатючий матеріал для біографії великого Кобзаря. І то не тільки для часу, обнятого записами (червень 1857 — травень 1858 р.), але й для давніших років, завдяки частим екскурсам автора в минуле. Наприклад, під датою 1 липня 1857 Шевченко згадує про свої відвідини царського свята в Петергофі в рр. 1836 і 1839; під дальшими числами того ж липня згадує про окремих знайомих з давніших часів: Афанасьєва-Чужбинського, Априлєєва, Аркадія Родзянка, Василя Жуковського; 16 липня згадує про пригоду з уральським козацьким старшиною Чартороговим, який у 1848 р. прийняв поета за старовірського попа; 20 липня — про Роменський ярмарок в 1845 р. та про Свічку й Соленика, якого він тоді бачив у ролі Чупруна в „Москалі-Чарівнику” й якого називає природнішим виконавцем цієї ролі від свого приятеля Щепкина; 9 вересня записує згадку про свій проїзд через Сімбірськ у 1847 р., коли фельдгер Миколи I-го віз його на заслання і т. д.

А для майже цілого року, обнятого Щоденником, приносить він день за днем протоколярні записи Шевченкових занять, дум, плянів, міркувань, вражень, спостережень та мрій, навіть снів, включно з справами надто інтимного характеру. Крім того надibuємо в Щоденнику описи місцевостей, характеристики різних осіб, від своїх начальників на засланні, до товаришів подорожі в поворотній дорозі та нових знайомих у містах, де доводилося перебувати під час їзди, оцінки прочитаного тощо. Вписував Шевченко в Журнал свої і чужі поезії, а також містив принагідно й свої рисунки, як от образ Спаса (27. IX), портрет Герцена (10. XII. 57).

Щоденник, про який мова, це була вже друга спроба твору цього роду. Першу зробив Шевченко ще десять років перед тим. Оповідає він про це в листі до княжни Варвари Рєпніної 27 лютого 1848 р.: „Від дня прибуття мого до Орської кріпости

я пишу свій щоденник. Сьогодні розгорнув зшиток і думав подати Вам хоч одну сторінку. Та що ж — так одноманітно — тужно, що я сам злякався й спалив свій щоденник на свічці, що догоряла”.¹ Та й небезпечно було йому провадити щоденник з огляду на сувору заборону писати. Адже ж це вже не „захалавна книжечка”, в якій мережав він свої думи-пісні, й не легко було його переховувати.

Ведення Щоденника в 1857 році припало на зовсім інший час. Перед Шевченком стояла свобода, кожної хвилини могло прийти звільнення з солдатчини, начальство в Новопетровському форті рахувалося з цим, і поет перебував на становищі напіввільного громадянина. Йому дозволялося перебувати поза фортом, і він тепер проводить свій час здебільшого на комендантському городі, як про це не раз згадає в своєму Щоденнику. Під датою 16 червня читаємо: „Тепер, коли вже дізналися про моє звільнення, то найближчі мої начальники — фельдфебель і ротний командир, не звільняючи мене від муштри й вартування, дозволили мені вільний від служби час проводити на городі”. Але й від варті міг він звільнитися, найнявши за себе когось із вояків. Тільки коли-не-коли його безпосередній начальник, командир його роти або й дехто з інших офіцерів показували ще над ним свою владу, докучаючи йому муштрою чи хамськими причіпками, які він мусів терпіти. Отож, хоч уже 1 січня 1857 р. одержав Шевченко від гр. Н. Толстої радісну вістку про недалеку свободу, проте ще не раз довелось йому випити гірку чашу терпінь і понижень своєї людської гідности. Досить згадати його запис 19 червня про те, як йому „приганяли амуніцію”, запис 25-го того ж місяця про „смотр”, що його робив батальйонний командир, або записи 27 і 28 червня про хуліганську витівку поручника Кампіоні, якого поет мусів ще за неї перепрошувати. Нарешті, маємо запис 7 липня про знуцання капітана Косарева. Вимученому з самого ранку припасовуванням амуніції поетові Косарев сказав: „Що, брате, одставка? Ні, ми ще з тебе зробимо вірцевого правофлангового, а потім і з Богом!”. „І тут же, додає Шевченко, наказав капральному сфрейтерові зайнятися зо мною маршуванням і рушничними вправами годинки з чотири на день”.

Шевченко, щоб скоротити прикрі дні очікування свободи, починає заповняти їх щоденними записами й не перестає їх вести навіть по виїзді з Новопетровського форту. „Який добрий геній шепнув мені тоді цю думку”, — записав Шевченко місяць пізніше після заведення Щоденника (12. VII). — „Ну, що б я робив протягом цього безконечно довгого місяця, що минув. Хоч це заняття й мимохідне, проте воно відбирає від невідв'язної нудьги кілька годин у день. А це — важлива для мене тепер прислуга...”

¹ Повна збірка творів Т. Шевченка, вид. ВУАН, т. III, 1929, стор. 35.

Перша перерва в Щоденнику припадає на дні, зв'язані з виїздом із форту (2. VIII) й приїздом до Астрахані (5. VIII). Після цього записи перериваються ще раз наприкінці грудня 1857 р., коли на побачення з поетом приїхав до Нижнього Новгороду його вірний приятель Михайло Щеннин (25—28 XII).

Деколи знаходимо в Щоденнику записи його знайомих, передусім астраханських (15.—20. VIII), далі під час подорожі Волгою нотний запис буфетчика пароплава „Князь Пожарський”, Олексія Панова, музики з покликання (25. VIII) і запис капітана цього пароплава В. Кишкіна (18. IX). Нарешті, запис слуги Михайла (4. X). Шевченко хотів, маюючи разом, диктувати Михайлові записи до Щоденника, але їй одній спробі мусів відмовитися від допомоги малограмотного записувача.

У 1858 р. нема записів з 13 лютого, коли Тарас Григорович був зайнятий переписуванням другої частини своєї повісти „Матрос”, яку переназвав на „Прогулянка з приємністю й не без моралі” та 8 і 9 березня, коли він був у дорозі з Нижнього до Москви, куди приїхав вночі 10 березня.

Припинив Шевченко ведення свого Щоденника 20 травня 1858 р., а 12 липня подарував його своєму сердечному приятелю Михайлові Лазаревському з нагоди його іменин. Проте, на другий день ще вписав до Щоденника свій вірш, присвячений Маркові Вовчкові, — „Сон” („На панщині пшеницю жала”) і цим закінчив його.

Лазаревський опрацював Щоденник у сап'ян гарного жовтуватого кольору з витисненими рамцями. На хребті книжки звелів поставити свої ініціали: „М.Л.”

Від Лазаревського Щоденник дістався до Чернігівського музею В. Тарновського, де зберігався в Шевченківському відділі. Тепер він переховується в Музеї Шевченка в Києві.

II.

Рукопис Щоденника має, як подає акад. С. Єфремов,² формат звичайного писального паперу і складається з дев'яти нумерованих зшитків; перший має 11 (ненумерованих) листків, останній — 7, решта по 12, разом 102 ненумерованих листки.

Виправлень у тексті, — каже акад. Єфремов, — розмірно небагато. Видко, Шевченко здебільшого написаного не перечитував, бо полишив невиправленими навіть очевидні недогляди, помилки. Назагал рукопис робить враження чепурного, старанного писання, за винятком дуже небагатьох сторінок. Густо

² Шевченко. Повне зібрання творів. Вид. ВУАН, т. IV. Щоденні записки. Київ 1927. Подані нижче відомості про рукопис беремо з передмови й статті редактора цього тому, акад. С. Єфремова.

ліпляться рядок за рядком, буква за буквою, аж очам боляче, аж рябіє сторінка цими акуратно виписаними рядками (ст. 213).

Але це тільки в першій половині Щоденника, до виїзду Шевченка з Новопетровського. Далі письмо робиться більш розгонистим, менш економним (ст. XXXIII). В Новопетровському треба було економити на папері, і тільки вже згодом, коли „скудость паперная” перестала долягати, переходить Шевченко до нормального способу писання (ст. XXXIV).

Але неволя відбилася не тільки на самому способі писання. Характер письма має на собі печать того чи іншого настрою Шевченка: раптом в якомусь місці акуратні рівні рядки ломляться, букви немов стрибають. Видко, пишучи, рука тремтіла. Це коли він записував те, що його хвилювало, якісь прикри переживання (ст. XXXIV).

Писав Шевченко свій „Журнал” російською мовою, але вона має багато українізмів як у складі, так і в словництві. Зустрічаємо раз-по-раз українські слова, а то й цілі речення: аби то, на кошт, став (рос: пруд), снага, кон, перекупка, трохи хাপаний, ширій тощо. Фрази: у запису 29 червня („Широкий, битий шлях із раю” і т. д., („дурень, дурень, а в школі вчився”); перші рядки українських пісень, що їх співав солдат — земляк Скобелев, або й сам Шевченко. Розмова з другим солдатом українцем Обеременком, передана вся українською мовою (29. VII).

Багато слів відбивають українську вимову, як от теперъ зам. російського теперъ, рѣчь зам. рѣчь, вновъ (рос. вновь), я прийму присягу, камінних, боліє (зам. болѣе), даліє, меніє, хладнокровніє, прекрасніший, благородніший, слухал і т. д.

Цей факт писання Шевченком російською мовою повістей, а надто такої інтимної речі, як Щоденник, довго був для українських національних ворогів аргументом проти культивування української літературної мови, як мови, що не надається для вжитку освіченої, інтелігентної людини: мовляв, навіть Шевченко мусів, поза поезією, вдаватися до „культурної” російської мови. Навіть і досі для багатьох свідомих українців прикритим видається цей факт.

Очевидно, можна підшукати цілий ряд причин, чому Шевченко так робив. Жив він довгі роки в чужому середовищі де урядовою й товариською мовою була мова російська. Нек говорили всі, не тільки природні москалі, але й українці родом, то й сам він мусів волею-неволею її вживати.

Висловлювати нею думки стало для нього річчю звичайною. Під впливом тяжких обставин підневільного життя, Шевченко перестав навіть писати українські поезії. За сім років перебування в Новопетровському форті Шевченко до 16 травня 1857 р. (дата написання „Москалевої криниці”) не написав жадної української поезії, якщо не рахувати „Мій Боже милий,

знову лихо", що її задля її змісту датують проблематично роком 1854, вбачаючи в цій поезії натяк на Кримську кампанію.

Посилаючи Кухаренкові 5 червня 1857 р. „Москалеву крилицю", поет писав йому: „Правда, я сам думав, що я вже зледащів, захолов у неволі. Аж бачу, ні. Нікому тільки було вогню положити під мого горем недобите серце. А ти, друже, догадався, взяв та й підкинув того святого вогню”.

Так у неволі відзвичаївся він висловлювати свої думки рідною мовою. В 50-х роках навіть листи до своїх найближчих українських друзів писав часто-густо по-російськи, або рівночасно по-українськи й по-російськи. Це стосується особливо до перебування в Новопетровському форті.

У 1853 році почав Шевченко писати повісті російською мовою з думкою друкувати їх у російських журналах та хоч трохи заробити. Отож і це могло мати вплив на писання Щоденника російською мовою.

Словом, Шевченкові російські писання часу заслання в великій мірі пояснюються тяжкими обставинами неволі. Але все ж таки головна причина лежала глибше — в невиробленості в тому часі української прозової мови. Не встигла вона вийти поза белетристику (повісті Квітки), як катастрофа, що постигла кирило-методіївців, які прагнули до всебічного розвитку рідної мови, силкуючися зробити її знаряддям науки й публіцистики, на цілих десять років припинила її розвиток. Вона і в братчиків не була ще вироблена, як про це вимовно свідчить Шевченкова передмова до підготовлюваного ним нового видання поезій, нездійсненого через арештування.

З історії української письменницької мови на Наддніпрянщині бачимо, що через заборони російського уряду, особливо після царського указу 1876 р., вона там аж до кінця 1905 року не могла розвиватися. Отже, нема чого дивуватися, що й Шевченко, поза поезіями й листами, не вживав у своїх прозових творах, навіть у Щоденнику, рідної мови. Констатувати це — не значить підважувати його велич і український патріотизм.

Але поза чужою зовнішньою шкаралущою Щоденник — це твір наскрізь український. Має він велику вагу не тільки для біографії поета, але не меншу й для характеристики його як людини взагалі і українця зокрема. Передусім Щоденник на друзки розторошує теревені чужих і своїх про Шевченка, як про майже неосвічену людину, талановитого „самоука", свідчачи навіть, що належав він до інтелектуальної верхівки — еліти — свого часу, перевищуючи багатьох своїх „одукованих" сучасників і розумними думками і способом їх висловлювання.

Автор Щоденника це не якийсь „народний співець", як от Кольцов, Дрожжін чи Нікітін, до яких москалі, а за ними й дехто з наших людей звичайно прирівнювали Шевченка.

Розкидані по цілому Щоденнику Шевченкові міркування про найрізніші речі, на найрізніші теми — літературні, малярські, музичні, театральні, політичні тощо, його оцінки подій, людей і явищ різного роду проречисто свідчать проти легенди про його неосвіченість. В Щоденнику знайдеться низка записів про розмови Тараса Григоровича з високоосвіченими людьми, в яких він стояв нарівні з ними. Особливо показовий з цього погляду запис 21 квітня 1858 р. про розмову Шевченка з відомим у той час російським ученим К. Д. Кавелініним, якого він стрінув у Білозерського. „Від розмови про минулу й майбутню долю слов'ян ми перейшли — пише поет — до психології й філософії. І просиділи до третьої години ранку”. Очевидно Кавелін мав гідного собі розмовника.

В Щоденнику стрічаємо пребагато імен визначних письменників, філософів, учених, діячів від античних до новіших часів, про яких згадує Шевченко. Це свідоцтво його великої ерудиції.

Та вже самий словник чужих слів, що їх ужив у Щоденнику Тарас Григорович, їх багатство й різnorodність, свідчать про його високу освіченість. Вживає їх Шевченко завжди доладу, з повним розумінням їх значення.

Крім того, Щоденник показує нам автора як людину в високій мірі шляхетну, гуманну, поступову, великого українського патріота, але не людоненависника, не шовініста-ксенофоба; людину, що любила й розуміла людей, незалежно від їх національної приналежності, а ненавиділа мерзотників, деспотів і тиранів, хоч би були вони й українського роду; людину великого розуму й великої душі, що її не зламали, не знівечили ті жахливі, часто-густо просто нелюдські умови, в яких доводилося Шевченкові каратися цілих десять найкращих у житті років.

Сам він відмітив це в своєму Щоденнику під датою 20 червня 1857 р. Пишучи про свої муки примусової солдатчини, де над людьми так жорстоко знущалося кожне найменше навіть начальство, він зазначає: „Все це невимовне горе, всі роди приниження й наруги минули, наче б то не зачепили мене, найменшого сліду не залишили по собі”.

І справді, в Щоденнику бачимо Тараса Григоровича майже таким самим, як схарактеризувала його свого часу княжна Варвара Репніна в своїх листах до Ейнара. Точнісінько такий самий, не зважаючи на пережиті злигодні, з тими самими великими чеснотами й часом майже дитячою легкодушністю, над якою так уболівала княжна, що так його любила за його щирість, простодушність, лицарськість і добрість.

Виступає Шевченко в Щоденнику таким самим, як і колись, ворогом усякого насильства, протестантом проти тиранії, оборонцем пригноблених, з серцем повним любови до людей взагалі, а гнаних і мучених зокрема.

Досить прочитати рядки, присвячені товаришам недолі, землякам-солдатам — колишньому кріпакові Скобелеву або Андрієві Обеременкові, буфетникові-музиці Панову, або трагічній долі занапащеної офіцером дівчини (19. XII), гнівні ереміяди на адресу „неудобозабиваємого Тормаза” (Миколи I-го) та його сатрапів (19. VI. та в інших місцях).

А хіба не зворушує запис 11 липня 1857 р. про відбитки на засохлій грязі мініатюрних дитячих ніжок, — Тарас Григорович, як знаємо, дуже любив малих дітей.

Але бував він і легкодушний, як колись і геред засланням, на що нарікала княжна Варвара. Словом, кажучи за Франком, був Шевченко справді „цілий чоловік”.

Дуже влучно і зворушливо змалювали Шевченкову постать за його Щоденником акад. С. Єфремов і проф. П. Зайцев.

„Читаючи Щоденник, — пише П. Зайцев, — маємо змогу оглядати правдивий духовий автопортрет геніяльного письменника — безпосередньо знайомитися з усіма рисами його вдачі, з його моральними та психічними прикметами, і це пособляє нам глибше й легше розуміти всі інші його твори та події його життя... Шевченко в своїх щоденних записках — це живе втілення колись ним самим змалюваного ідеального образу „царя волі, штампом увінчаного”, що зберігає силу духа й чистоту незачерствілого серця навіть „в муці, в каторзі”, і тому „Щоденник” його матиме виховне значення в усіх поколіннях нашого народу, як документ незламності людської душі, коли вона справді велика”.³

III

Вперше на вагу Шевченкового Щоденника звернула увагу редакція журналу „Основа”, на сторінках якої друкувався він більшими уривками в рр. 1861-62. Редакція зазначала, що читачі побачать у ньому поета таким, яким він насправді був.

„За життя Тараса Григоровича, — пише редакція у вступній замітці („Основа”, 1861, травень, ст. 6), — Щоденник його майже нікому не був відомий; він був подарований, під тайною, найближчому приятелю покійного, М. М. Лазаревському, якому всі почитателі поета зобов’язані, разом із нами, вдячністю за дозвіл поглянути ближче на цю просту, сильну, щиромистецьку натуру, на це глибоко-сумне але повчальне, героїчно-вигіджане життя. Тільки із Щоденника можна довідатися, скільки дитячої щироти й мужньої самосвідомости, скільки людяности, можна сказати — благодати, було в чистому серці нашого Тараса. Із Щоденника й деяких поетичних його признань стає ясним,

³ Див. П. Зайцев, передмова до X тому „Повного видання творів Т. Шевченка” Українського Наукового Інституту у Варшаві, Варшава-Львів, 1936, стор. 2-3.

що дало йому силу витерпіти гірку свою долю: безмежна любов до народу, безперестанне спочування до всього, що терпить, у цьому чудовому світі, краса якого незмінно була йому притаманна, як мистцеві: от що захоплювало його до забуття про себе самого, про свою власну долю.

Він був добрий тою високою добротою геніяльного розуму й серця, без якої для людини неможлива справжня велич”.

Але в повному вигляді Щоденник тоді не міг появитися і з цензурних причин, і тому, що ще жило багато тих людей, про яких згадував у ньому автор. Через це редакція, як сама це зазначає, „змушена була пропускати деякі місця, де різко висловлюються і його обурення, і ненависть, і жовчні присуди, і глузування”.⁴ Советські автори тепер лають редакцію „Основи” за ці купюри. Мовляв, українські націоналісти, „йдучи навзаводи з царською цензурою, намагались всіляко обтяти, спотворити текст Щоденника, позбавити його політичної гостроти” і т. д.⁵

На жаль, минуло багато часу, поки Щоденник став відомий ширшому громадянству. Завдячуємо це Ол. Кониському, авторові двотомової монографії про великого Тараса. Він перший опублікував Щоденник у цілості, переклавши його на українську мову. Цей його переклад друкувався спершу у львівській „Правді” 1893-94 рр., а згодом увійшов у 3-й том „Кобзаря”, виданий Науковим Товариством ім. Шевченка за редакцією Ом. Огоновського (1895).

На жаль, переклад Кониського не зовсім задовільний і має численні прогалини, зле відчитані слова, але для свого часу мав він безперечну вартість.

Перше більш-менш повне видання оригінального тексту Щоденника появилося у 1911 р. в Петербурзі, в II томі Шевченкових творів, зредагованих В. Яковенком. Це видання звернуло увагу дослідників і преси, не зважаючи на незадовільність його — пропуски і невірне відчитання рукописного тексту. Редактор випустив з цензурних причин місця, де Шевченко надто з’їдколиво висловлювався про Миколу I, уряд, духовенство, деспотизм тощо. Ці місця заступлено крапками. Очевидно тепер це видання не представляє ваги для шевченкознавства.

На цьому тексті опер свій український переклад Богдан Лепкий у IV томі повного видання Шевченкових творів, що вийшло за його редакцією накладом Я. Оренштайна (Ляйпціг, 1920). Переклад Лепкого значно кращий за переклад Конись-

⁴ „Основа” 1862, кн. 8, стор. 19-20.

⁵ Див., напр., хоча б передмову Айзенштока до московського видання Щоденника 1954 р., стор. 18. Майже те саме читаємо і в передмові Л. Стеценка до кийівського видання Щоденника з того таки 1954 р., стор. 10-11. Це, очевидно, данина советському режимові, за якого не можна писати про Шевченка, щоб не ляяти його українських друзів.

кого, яким він користувався, а хиби його залежали від хиби Яковенкового видання.

Першим, справді науковим виданням Щоденника було видання видавництва „Пролетарій” за редакцією І. Айзенштока (Харків, 1925 р.), з вступною розвідкою й коментарями редактора. Воно викликало ряд прихильних рецензій.⁶ Це видання властиво вперше виявило вагу Шевченкового Щоденника.

Дальшим ступнем у цьому напрямі було капітальне видання його за редакцією акад. С. Єфремова, що появилось в Києві в 1927 р. накладом Всеукраїнської Академії Наук, як IV том започаткованого Академією, але не доведеного до кінця через її розгром большевиками, „Повного зібрання творів Шевченка”.

Це найкраще досі видання Щоденника, незвичайно цінне, з вступною розвідкою редактора (ст. XIII — XL) і величезним коментарем, що являє собою справжню енциклопедію шевченкознавства (ст. 211-767). В складанні коментарів, які розростаються нерозумно у цілі спеціальні розвідки, крім акад. Єфремова, брали участь — акад. А. Лобода, В. Міяковський, М. Новицький, акад. Ол. Новицький, Д. Рєрцький, П. Рупін, П. Филипович — усе поважні дослідники — шевченкознавці. Воно знайшло широкий відгук і в наукових колах і серед громадянства, про що свідчить довга низка рецензій (див. ст. 225-226 мого покажчика).

Дальшими вартими уваги виданнями Щоденника були: 1) видання „Academia”, Москва-Ленінград 1931, в оригіналі, з примітками С. Шестерикова, які чимало поправляють і доповнюють коментарі видання ВУАН, але далеко уступають останнім щодо кількості, розміру й вичерпливості; 2) видання Українського Наукового Інституту у Варшаві — в гарному українському перекладі Л. Білецького, за редакцією П. Зайцева („Повне видання творів”, т. X, 1936 р.). Подавши в передмові характеристику Щоденника, редактор в окремій статті говорить про попередні видання Щоденника, а наприкінці містить цінні і змістовні примітки, спираючися на згадані вище видання ВУАН і „Academia”.

На жаль, варшавське видання зовсім нічого не говорить про рукопис Щоденника, хоча на основі того, що розповів про нього акад. С. Єфремов, можна було це зробити. Тому видання ВУАН не тільки для широкого читача, але й для дослідників, які не можуть користуватися оригіналом, просто незаступне.

Не буду тут згадувати про інші здебільшого фрагментарні видання, що не мають наукової ваги. Цікавих відсилаю до свого покажчика Шевченкових творів (Львів 1936 р.).

З пізніших видань Щоденника, не зазначених у моєму покажчику, треба згадати за такі: 1) Щоденник, що ввійшов до V

⁶ Вони вичислені в моєму покажчику Шевченкових творів, вид. Українського Наукового Інституту, Варшава-Львів 1939, у XVI томі, див. стор. 217.

тому „Повної збірки творів Шевченка в п'яти томах”, вид. Академією Наук УРСР, Київ, 1939, з передмовою О. Парадиського; 2) Щоденник в III томі тритомника „Повного зібрання творів”, Держвидав, Київ, 1949; 3) Щоденник в V томі десяти томової повної збірки творів, вид. Академії Наук УРСР, Київ, 1951; 4) Журнал, вид. Державного Видавництва художньої літератури, Київ, 1954, з передмовою Л. Стеценка і 5) Дневник, вид. Государственного Издательства Художественной Литературы, Москва, 1954, з передмовою І. Айзенштока й примітками С. Шаховського. До цього видання додано ще статтю К. Кравченка: „Шевченко — художник”.

Текст у всіх цих виданнях подано за сучасним російським правописом, з виправками помилок Шевченкового правопису. Примітки в цих виданнях досить лаконічні й далеко поступаються перед коментарями видання ВУАН, за ред. С. Єфремова. Варто згадати, що, вичисляючи попередні видання Щоденника, Л. Стеценко цілком промовчав це академічне видання 1927 року.

Вступні статті Стеценка й Айзенштока були б цілком на місці, якби не обов'язкове для советських авторів підкреслювання зв'язку Шевченка з російськими „революційними демократами”, зокрема з Чернишевським і Добролюбовим, до речі абсурдним, бо анахронічним, і, навпаки, ствердження відриву поета від його приятелів „українських буржуазних націоналістів”, особливо Куліша і Костомарова.

Дам'ян Горняткевич

КРИТЕРІЇ В ОЦІНЦІ МАЛЯРСЬКОЇ СПАДЩИНИ ШЕВЧЕНКА*

Творчість Шевченка на полі образотворчого мистецтва розбуджувала й далі розбуджує велике зацікавлення серед дослідників. Вистачить згадати, що саме він дочекався рекордового числа монографій в українській мові, яке дійшло досі до 10-ти, далі двох у російській, та безлічі статей українською, польською і німецькою мовами. І коли зважимо, що наша українська наукова література не надто багата на монографічні праці з ділянки мистецтвознавства, щойно тоді відчуємо популярність Шевченка і в цій спеціальній галузі творчости.

Але впарі з цим вирізненням Шевченка ще донедавна покутували у нас різні дивоглядні погляди на тему його мистецької творчости, яку не завжди розуміли, а іноді зовсім хибно інтерпретували його дослідники. Клясичним прикладом таких помилок є відомий вислів акад. Федора Корша про буцім то „малограмотність” Шевченка, і саме цей погляд повторив згодом навіть Іван Франко у своїй інвокації з приводу 100-річного ювілею Шевченка, але тільки на те, щоб ефектно підібраними словами відзначити тим сильніше велич нашого поета: . . . „Er war ein ungeschulter Laie, und hat Professoren und Buchgelehrten neue, lichte und freie Bahnen gewiesen”. (Він був невишколеним ляїком, а відкрив професорам і вченим нові, світлі й вільні шляхи).¹

Другою проблемою, яка викликає все ще деякі дискусії, це питання впливу Брюллова й Рембрандта на малярську творчість Шевченка. Третьою справою для нас є питання про місце Шевченка в українському й європейському образотворчому мистецтві. На ці питання спробуємо дати тут відповідь.

Сумнівні акад. Ф. Корша щодо освіти Тараса Шевченка вже здавна розвіяні. Цю справу вяснив найбільш переконливими доказами Богдан Лепкий у своїй розвідці „Шевченко про мистецтво” (Зальцведель 1920). Доповненням до його цінних зав-

* Доповідь на урочистій Шевченківській конференції УВАН-НТШ 12 березня 1955 року.

¹ Ukrainische Rundschau, Відень, 1914. Ювілейне видання, Іван Франко Присвята, стор. 89.

ваг є наша стаття „Петербурзька Академія Мистецтв за часів студій Тараса Шевченка”, надрукована в першому річнику „Шевченко”, видання УВАН у США, 1952, ст. 11-21. Підійманя цього питання ще сьогодні рівняється спробі наївної, а то й непотрібної апології. Шевченко здобув повну високу освіту в Академії Мистецтв у Петербурзі, поглиблюючи її опісля власною працею в широкій ділянці мистецтвознавства, археології й літератури, що при його геніяльних здібностях приходило йому незвичайно легко і з далеко кращими вислідами від осягів пересічних фахівців і дослідників. Отже, доказувати ще й тепер повну безосновність погляду Ф. Корша і тих, що повторювали його думку на тему „невисокої освіти” Шевченка, є цілком зайвим зусиллям.

Щодо впливу Брюллова, а посередньо й Рембрандта на малярські та графічні праці Шевченка, то це питання розважали наші найкращі дослідники його мистецької спадщини, а саме Олексій Новицький, Кость Широцький, Дмитро Антонович і Володимир Січинський. Вони однозгідно погоджуються в своїх поглядах, що Шевченко перебував тільки тимчасово під непереможним впливом обох корифеїв малярства. Вплив Брюллова на Шевченка мав в основі сентиментально-чуттєвий характер і щойно вслід за тим переходив у ділянку чисто мистецьких засобів. Треба ствердити факт, що поміч Брюллова для Шевченка була майже безприкладною, і нема нічого дивного, що Шевченко відчував вдячність до свого учителя до самої глибини своєї душі. Ми не розпоряджаємо сьогодні вичерпними життєписними даними для насвітлення справи, яке було відношення Брюллова до інших його учнів, отже, чи його вийнятова опіка над Шевченком була типовим явищем, чи мала зовсім окреме значення? Та вже й тепер можна сказати, що Брюллов умів оцінити як слід духові вартості Шевченка, коли допустив його до кола своїх найближчих приятелів і довірених осіб. Для Брюллова Шевченко мав — як відомо, — лише слова найвищого признання, називаючи його „безсмертним”, „Карлом Великим” і „божественним”. Брюллов мусів відзначатися поміж професорами тогочасної Академії Мистецтв у Петербурзі непересічним педагогічним хистом і — самозрозуміло, — ціла плеяда його учнів наслідувала цього майстра як під технічним, кольористичним, так і під композиційним оглядом. Цей вплив позначився в малярських працях у першій добі Шевченкової творчості.

Але вже в дальших роках Шевченко визволяється з-під цієї залежності насамперед у тематичному, а далі й у технічному напрямі. А втім і сам Шевченко дуже виразно проявив у своєму „Щоденнику” під датою 1 липня 1857 р. своє повне духове відродження, а враз із тим і цілковиту самостійність як мистця, так і поета, ще з доби студій у Брюллова ось якими

словами: „Я жив у нього (Брюллова) на квартирі, або, краще сказати, в його майстерні. І що ж я робив? Над чим працював я в цьому святилищі? Дивно й подумати... Я komponував тоді українські вірші, що потім спали страшним тягарем на мою вбогу душу. Перед його чарівними творами я задумувався й леліяв у своєму серці свого сліпця-кобзаря і своїх жадних крові гайдамаків. В сутіні його вибагливо-розкішної майстерні, наче в гарячому дикому степу наддніпрянському, переді мною снувалися мученицькі тіні наших безщасних гетьманів. Переді мною стелився степ, засіяний могилами. Переді мною пишалася моя прекрасна, моя безталанна Україна в усій непорочній, меланхолійній красі своїй... І я задумувався, я не міг одвести своїх духових очей од цієї рідної, чарівної краси. Покликання — і нічого більше”.

При глибшій аналізі духових вартостей цих обох визначних мистців — Брюллова й Шевченка, — вартостей, що творять складові елементи їхнього світосприймання, слід визначити основну різницю між ними обома: Брюллов був песимістом, Шевченко натомість явним оптимістом. Це тим дивніше вражає нас, коли зважимо, що для Брюллова доля була виїнятково ласкава, його можна зачислити до людей щастя, він від дитинства йшов вигідним життєвим шляхом, не знав ні матеріальних, ані тим менше званевих труднощів, а в розквіті своєї творчости був відзначуваний лаврами й найвищими признаннями своїх сучасників. Його песимізм впливав, імовірно, з його невиліковної недуги — туберкульози легенів, що й було головною причиною його драматичних настроїв, а врешті й особистої трагедії. Повним контрастом до нього був Шевченко, битий злиднями й життєвими нещастями, в яких він ніколи не заломлювався психічно, а свою елементарну, вітальну силу черпав із любови до найвищих ідеалів, в які беззастережно вірив і яким всевіддано служив.

Дуже вірну характеристику Брюллова подав П. В. Деларов:² „Брюллов, як більшість видатних людей того часу, не тільки як людина сам по собі, але як і мистець у своїх творах, був типовим раціоналістом, людиною зневіри та рефлексії, що не вірив ні в національність та органічний зв'язок особистости з нею, ні в минуле і непохитність історичних форм, що склалися колись, ні в непохитність життєвих форм сьогодішнього й завтрашнього дня, ні в історичне майбутнє свого народу, ні в посмертну будучину власної душі”.

Характеризуючи бурхливі події кінця XVIII і першої чверти XIX віку, що мали великий вплив на розвиток культурного життя Європи, Деларов зазначає, що „відсутність віри була наслідком цих подій... Ця зневіра в міцність історично витво-

² П. В. Деларов, Карл Брюллов и его значение в истории живописи. „Искусство и художественная промышленность”. 1899, вип. 15, ст. 126-127

реного ґрунту під ногами — відбивається навіть на виборі сюжетів картин. Усе живописне мистецтво майже виключно зайняте зображенням катастроф і моментів, що безпосередньо попереджують їх, чи йдуть за ними. Така сама катастрофа, мабуть, при повній несвідомості для самого мистця, щодо зв'язку її з духом його часу, становить сутність сюжетів картин Брюллова в тих рідких випадках, коли він сам міг їх вибирати. Ця катастрофа є загальна, так би мовити — колективна в „Останньому дні Помпеїв”, або приватна, індивідуальна в „Інесі да Кастро”, чи світова в ескізі „Руйнуючого часу”.

Раціоналізм і рефлексивність цілої розумової настанови Брюллова є характеристичним явищем не лише в ділянці його уяви, але виступає дуже чітко в його композиціях, де розвивається, наче дим, всяка мрійливість і фантастика, а наслідком цього повстає антипатія до всього романтичного, середньовічного й християнсько-німецького”.

Деларов звернув у дальшій частині своєї студії дуже влучну увагу на те, що „Брюллов був більшим різьбарем у малярстві, ніж малярем по своїй суті. Кольори він не відчував так виразно, як риси або форми, інакше сказавши, тут він не почував себе надто сильним. Йому самому більше подобалася і більше відповідала акварельна техніка, ніж олійні фарби, і він щиро призначався, що при вечірньому світлі він не міг панувати над матеріалом, а свою Вирсавію малоццо не знищив при вечірньому освітленні, наслідком труднощів передати колір жіночого тіла наскрізь вірно. Він мав звичайно свою працю готовою, коли закінчував її нарис олівцем. Цей факт дуже типовий, бо доказує, що Брюллов бачив усю природу в рисах і формах, а в кольорах виступали в нього не чисто оптичні явища, та враз із тим і їхні зариси, а головним чином їхні випадкові прикмети. І дійсно, саме тому всі картини Брюллова, як і всі без винятку образи італійських шкіл, по своїй суті — це кольорові плоскорізьби, і треба дивитися на них із цієї точки зору, щоб як слід зрозуміти їхню властиву мистецьку вартість. Щодо йно тоді завважимо малоццо не повну відсутність деталей на першому пляні, відчуємо теж такий самий брак глибини далеких плянів, нехтування гармонією кольориту, нас вразить також убогість барвистих півтонів, гострість нарисів, повне занедбання ефектів простору, далі якийсь кам'яний уклад складок одяжі, а то й явні помилки в ділянці воздушної перспективи. Античний греко-римський світ був єдиний, де Брюллов почував себе, наче вдома. До романтиків він не міг наблизитися через свою антипатію до всього тасмничого, мрійливого, середньовічного й німецького, через зрівноваженість своєї природи й через ту важливу роль, що грали в ній розумування та дисципліна думки. Брюллов не перейняв від них нічого більше, крім вогненночервоного кольору, в якому вони так любувалися”.

Цій характеристиці Брюллово, назагал дуже влучній, Олексій Новицький протиставить характеристику Шевченка.³ Брюллов епік, Шевченко лірик, Брюллов крайній песиміст, Шевченко натомість дивився на природу, життя й людей наскрізь погідно, його творчість повна „ясного смутку”, „радості сліз” і „великої поезії страждання”. Від Брюллово він перейняв, крім техніки в ранніх роках своєї творчості, ще й замилювання до червоних кольорів, і такими живими акордами насичена також не одна його поема.

Уже Кость Широцький відзначив границю впливів Брюллово на Шевченка, розділяючи творчість Тараса на дві доби: в першій до заслання відчувається повний вплив Брюллово, в другій зате бачимо повне визволення з-під цього впливу.⁴ Коли ж ідеться про наслідування Рембрандта в графічних, чи навіть у малярських працях Шевченка, то цю його залежність завважуємо вже в автопортреті Тараса зі свічкою, виконаному фарбами ще в добі його академічних студій і повтореному ще раз (в 1860-му р.) офортом. Цей вплив не слабне теж у його пізніших творах, а навпаки — переходить згодом і на його поезію, що доказав дуже переконливо проф. Кость Кисілевський у своїй статті „Малярські світлотіні в Шевченковій поезії”.⁵

Ціла малярська спадщина Шевченка, яка обіймає понад 1.000 творів, є під кожним оглядом багата й заслуговує на окрему увагу. Чимале значення має тут факт заборони нашому поетові малювати, за власноручною резолюцією царя Миколи I, що відбилося дуже шкідливо як під кількісним, так і під якісним оглядом на мистецькій продукції Шевченка під час його десятилітнього заслання, коли він міг малювати лише уривками, а ще частіше мусів припиняти взагалі свою працю на тому полі. В таких умовах — крім Шевченка — не творив ніякий інший європейський мистець.

Під сюжетним оглядом Шевченкову спадщину можна поділити на такі групи: 1) портрети, 2) кресвиди, 3) картини з історичною тематикою, 4) з побутовою тематикою, 5) релігійні композиції, 6) пам'ятки архітектури, 7) два цикли: „Живописна Україна” і „Притча про блудного сина та 8) ілюстрації. Під технічним оглядом його твори стоять справді високо: Шевченко орудував дуже легко й справно, можна сказати, майже всіма малярськими й рисунковими засобами, як олійними, так і акварельними фарбами, кольоровими олівцями, графічними рильцями, а врешті пробував своїх сил і в різьбі.

³ Олексій Новицький, Тарас Шевченко як маляр Львів-Москва 1914. Збірник Історично-філософської Секції НТШ у Львові, стор. 11.

⁴ Кость Широцький, К. Брюллов и Т. Шевченко. „Украинская Жизнь” 1913, ч. 2, стор. 58.

⁵ Д-р Кость Кисілевський, Малярські світлотіні в Шевченковій поезії. „Київ”. Філадельфія, 1951, ч. 2, стор. 80-84.

Спробуймо на основі цих даних установити роль Шевченка в розвитку українського малярства.

Шевченко виступає в історії українського мистецтва в самій половині XIX ст. Його попередниками були у нас Антін Лосенко (1737-1773), Дмитро Левицький (1735-1822) і Володимир Боровиковський (1757-1825). Їхня творчість обмежується головним чином ділянкою портретного й релігійного малярства. Левицький і Боровиковський залишили в своїй спадщині цілу низку знаменито виконаних портретів, витриманих у стилі своєї епохи — неокласицизму, які можна поставити поруч творів найвизначніших тогочасних майстрів європейського малярства, таких, як Генсборо, Віже Лебрен, Грез та ін. В області релігійної тематики творчість В. Боровиковського є вицвітом найвищих досягнень, на що спромоглося до тієї пори українське церковне малярство, при чому цей мистець надхнув його ще незвичайно глибоким духовим змістом.

Шевченко зв'язує свою творчість у ділянці портретного малярства з творчістю Левицького й Боровиковського. Але оскільки вони звертали в своїх працях спеціальну увагу на форму, на ефектність вислову, Шевченко ставить перед собою інші завдання: його портрети переходять у сферу психологічних студій, принадна поза чи усмішка, яка в образах Левицького й Боровиковського грає таку важливу роль, у Шевченка цезує майже зовсім, зате він намагається віддати у рисах обличчя, зокрема в очах, якнайбільше виразу. Це явище виступає дуже виразно в портреті Варвари Репніної й Федора Бруні. А навіть в ефектному портреті кн. Кейкуатової, в якому відчувасмо ще деякою мірою традиціоналізм Боровиковського, мистець зосереджує свою увагу на укладі голови, погляді очей, а гарна зачіска й легенький шалик, закинений на волоссі, є тільки декоративним додатком. Шевченко осягнув у портретних студіях незвичайну легкість. Характеристичне явище, що в своєму „Щоденнику”, після заслання, він згадує часто, які особи він портретував, та коли починав і скінчив малювати якийсь портрет.

З тих записок довідуємося, що на повне виготовлення портрету він потребував розмірно короткого часу, іноді навіть ледве декілька днів. Це можна пояснити тим щасливим зворотом подій, що Шевченко міг іноді й на засланні присвячуватися малюванню портретів, на що погоджувалися в рідких випадках його начальники. Бажаючи таким способом допомогти йому віддатися мистецькій праці, вони й самі діставали від нього власні портрети.

Упродовж цілого XIX ст. найвищим досягненням у мистецтві вважалося історичне малярство. Маляр історичних тем мусів бути деякою мірою універсалістом, він мусів стати на вершинах технічних досягнень, далі — мусів бути зразковим портретистом, пейзажистом, у частих випадках навіть декоратором,

та дуже добрим знавцем історії. Європейські Академії Мистецтв протягом того сторіччя пишались катедрами історичного малярства, що їх займали такі майстри, як Маріано Фортуні в Іспанії, Ернест Мейсоньє у Франції, Карль Пільотті у Німеччині, Ганс Макарт в Австрії, Вацлав Брожік у Чехії, Ян Матейко в Польщі й Василь Верещагін у Росії. Вже ділянка портретного малярства була при тих вимогах дещо знецінювана, а студія красвидів мала більш допоміжне, а не самостійне значення.

Шевченко, вихований у добрих традиціях європейського малярства, зокрема як учень Брюллова, а згодом Зауервейда, щиро цікавився історичною тематикою й ще під час своїх академічних студій пробував своїх сил у цій приманливій ділянці. До цієї групи належить передусім його офорт „Дари в Чигирині”, а відтак композиція „Смерть Хмельницького” в двох варіантах і декілька нарисів олівцем на ту саму тему, далі „Смерть Мазепи” — ескіз олівцем із написом: „Умирає Мазепа, а коло нього Карл XII”, далі „Мазепа і Войнаровський”, рисунок олівцем. Як знаємо з проспекту до другої частини „Живописної України”, продовженням того запляшованого циклу мала бути дальша низка картин на історичні теми, такі, як „Іван Підкова у Львові”, „Павло Полуботок у Петербурзі” та „Семен Палій у Сибіру”. Шевченкові композиції „Дари в Чигирині” й „Смерть Хмельницького” свідчать про справді поважне зусилля Шевченка основніше присвятитися історичному малярству. В обох цих картинах відчувається — щоправда, — ще деякі технічні й композиційні недоліки, але помітний зате в них дуже поважний підхід до теми й намагання передати глибокий настрій. Майже всі згадані праці були виконані — як згадано вище, — в добі студій Шевченка в Академії Мистецтв, і вже це дає нам право висловити погляд, що в дальших зусиллях на цьому полі міг він дати цілу низку високоякісних картин. Шевченко започаткував у нас історичне малярство і вже цим своїм починком має він великі заслуги в історії українського мистецтва.

Шевченко є у нас теж новатором у галузі побутового малярства. Народний побут у малярстві був доволі популярний у Голляндії ще під кінець Ренесансу (типичним представником якого був Петро Брюгел), а в добі барокка поширився ще й на терен Іспанії (в творчості Джузеппе Рібери й Бартоломея Мурільйо). Брюгел зображував у своїх картинах життя селян з комічного, якщо навіть не карикатурного боку, селянин був для нього доволі часто навіть персоніфікацією бридоти. В тому часі існував дивовижний погляд, що й сама природа не є джерелом справжньої краси. Брюгел зв'язував ці два світи тісно один з одним і не намагався дошукуватися позитивних вартостей у співжитті селянства з природою. Іспанці дивилися ширше відкритими очима на життя селянських мас, Рібера — це реаліст, людина без злоби й іронії, розумів труднощі життя своїх

ближніх, бо й сам колись важко пробивався крізь життя. Так само в образах Мурільйо щезає чинник сарказму й іронії, а заступає його любов до людей, проповідування добра й краси. XIX вік увів повну зміну в поглядах на роллю хліборобських мас у суспільному житті. Найбільшу заслугу на цьому полі внесли французькі малярі, передусім Жюль Бретон, а далі група барбізонців, до якої належали Каміль Коро (1796-1875), Теодор Руссо (1812-1867), Жан Міле (1814-1875) й інші. В селі Барбізоні коло Фонтенебльо постала малярська колонія, створена групою мистців, які постановили покинути великоміський гамір та серед природи шукати ідиличного спокою, щирих людей і правди. Саме вони дали згодом почин до створення нового напрямку в мистецтві, яким був імпресіонізм, напрямку, що відіграв таку важливу роллю в плеканні нових мистецьких вартостей. Барбізонці звеличували в своїх творах працю хлібороба, відкривали перед глядачами його незіпсовану, щиру душу і в признанні за його важкий щоденний труд виявляли йому свою вдячність. Самозрозуміло, що цей напрям у малярстві з своїми ідеалістичними тенденціями міг розвинутися тільки на заході Європи, а не на сході, де в той час існувало ще повне поневолення селянина — кріпаччина й заторкування того роду тем було зовсім непопулярне.

Шевченко був першим мистцем не тільки на терені України, але й одним із перших у російській державі, що виломився з-під цієї пасивної мовчанки на тему долі й недолі селянських мас і показав нам у своїх малярських працях їхнє життя у неспальшованій правді, не промовчуючи хиб, але й не закриваючи їхніх позитивних вартостей. Ця прикмета є в його творах загальна, а не вузьконаціональна. Він відносився з таким самим співчуттям до українців, як і до киргизів на засланні, інтересувався їхньою працею, малював їх при їх щоденних зайняттях і турботах, чим наближався під тематичним і ідеологічним оглядом до французьких барбізонців.

Та найбагатшою ділянкою в мистецькій спадщині Шевченка є його краєвиди. Вже Олексій Новицький устійнив у 1914 р. їх кількість на суму 311 праць, у загальному числі із 651 всіх малярських творів Шевченка, які були відомі в тому часі цьому заслуженому дослідникові.⁶ Самозрозуміло, що при повній реєстрації всіх мистецьких праць Шевченка, проведеної у найновіших часах, які перевищують кількість 1.000 позицій, число пейзажів також помітно збільшилося. Шевченко любив дуже глибоко природу і як у своїх поемах, так і в картинах ентузіастично звеличував і описував її. Його описи природи в поезіях такі часті й багаті, як і в малярстві. Коли зважимо далі, що студії малювання краєвидів у тогочасних Академіях Мистецтв були властиво недоцінювані, то Шевченко сам намагався їх

⁶ О. Новицький, Тарас Шевченко як маляр. Львів 1914, стор. 67.

зглибити. Ні рисунку пейзажів, ані техніки він не засвоїв ні у кого з своїх професорів. Сама природа України вчила його малювати, він розумів її настрої й на зовсім своєрідний лад передавав їх у своїх творах. І вже в цьому одному лежить висока вартість кравидів Шевченка. Але є в них ще одна характеристична риса: наш мистець не розгублюється в деталях, трактує пейзаж широко, наскрізь сміливо й при глибшій аналізі його малюнків завважуємо, що він випередив свою добу: в них зовсім виразно відчуваємо подих імпресіонізму. Коли ж зважимо далі, що слово „імпресіонізм” появляється вперше в мистецькій термінології в 1871 р. при відкритті виставки в Парижі, а Золя виступив в обороні праць тогочасних модерністів у 1866 р., щойно тоді зрозуміємо як слід сміливість осягів Шевченка ще й на цьому полі.

Виховна вартість першого з двох малярських циклів Шевченка, а саме його „Живописної України”, є така очевидна, що доказувати її виховне значення, зокрема для його сучасників, видається нам зайвим зусиллям. Вже той один факт, що після хвиливого невдачі, браку зацікавлення цим виданням збоку ширших кругів громадянства (може й з вини П. Куліша, що відмовився чаписати текст до ілюстрацій),⁷ задум Шевченка відновив згодом Лев Жемчужников, один із нечисленних ідеалістичужинців, зукраїнізованих росіян, який виявив свою щирю любов до України ще й популяризацією українського народного стилю в будівництві, має наскрізь виїняткове значення. І хоч сучасники Шевченка, а зокрема ті, що передусім були покликані допомагати йому в його важливій виховній праці, відмовилися від цього обов'язку, все таки цикл „Живописна Україна” не залишився пустим звуком, не пролунав без відгомону, а, навпаки, став ідеєю, якої не вміли оцінити під ту пору свої, зате реалізував її згодом чужинець, що розумів якнайкраще значення цього циклу Шевченка, і саме в тому лежить його незрівняна вартість.

Щодо змісту й тенденції другого циклу Шевченка п. з. „Притча про блудного сина”, то й ця тема була предметом аналізу в низці праць УВАН у США, а саме в „Науковому Збірнику” ч. 1 за 1952 р. в моїй статті „Малярський цикл Т. Шевченка — Притча про блудного сина”. На мій погляд, ця „Притча” відображаючи суму переживань Шевченка на засланні та вказуючи наслідки жажливої деморалізації і трагічних відносин, які він там бачив і серед яких жив, мала бути zarazом протестом проти суспільного безладдя в Росії.

Політична тенденція обох циклів аж занадто ясна. Шевченко поставив перед очима глядача, з одного боку, соняшну

⁷ Дмитро Антонович, Пластична творчість Т. Шевченка. Повне видання творів Т. Шевченка Українського Наукового Інституту у Варшаві 1937, т. XII, стор. 149-150.

Україну в картинах з її минулого й в тогочасному побуті з чисто дидактичною настановою, при чому явним контрастом до цієї серії він протиставив другий цикл з його кошмарним, гнітючим змістом, основою якого є наслідки суспільного зла в тогочасній Росії, що його наш поет бачив власними очима у найтиповіших прикладах.

Характеризуючи з черги малярські праці Шевченка з релігійною тематикою, мусимо мати на увазі насамперед стиль тієї епохи з її прикметами й вимогами, в якій ці твори постали. Шевченкова малярська творчість межує поміж двома мистецькими напрямками: клясицизмом і романтизмом. В релігійній тематиці Шевченко лишався формально під впливом Брюллова, репрезентанта клясицизму. Деяка частина мистецької спадщини Брюллова в'яжеться з релігійним малярством. На рік 1836 припало закінчення праць над декорацією Казанського собору в Петербурзі, а завершила їх велика картина Брюллова „Взята на небо Богородиці”, виконана в тому ж таки році. Ця велика ікона — без сумніву, — дуже ефектовна, яку тогочасна критика прийняла з повним признанням, була по своїй суті все таки лише наслідкуванням твору на цю саму тему відомого французького мистця П'єра Прудона.

Крім „Вознесення” Брюллов намалював теж ікону „Розп'яття”, поруч кількох інших картин для церков. Шевченко сприйняв їх не менше щиро від плеяди поклонників цього мистця. Чи Шевченко відчував духову залежність Брюллова від Прудона, бодай у цій одній ділянці творчости, цього сьогодні не можемо з цілою певністю сказати. Але порівнюючи композиції Брюллова й Шевченка з релігійною тематикою дійдемо легко до висновку, що картини Шевченка самостійні, не виявляють невідлучної залежності від праць його вчителя. Далі, майже всі вони насичені контрастивним світлом: „Розп'яття”, „Вознесення”, „Смерть св. ап. Андрія” і „Апостол Петро у в'язниці” відзначаються темним тлом, що допомагало мистцеві досягнути враження візійности зображених ним осіб. Мистецька спадщина Шевченка в тій ділянці є, щоправда, менша, від позицій в інших галузях його творчости, але це не значить, що він присвячував своїм релігійним композиціям менше уваги. А втім, що тих картин було більше, знаємо хоч би з того, що найбільша кількість їх, які Шевченко виконав для церкви в маєтку Лизогубів у Седневі, — згоріла. Про малювання ікон він думав і під час перебування на засланні: відомий є факт, що командант Новопетровського форту Іраклій Усков робив заходи (1853 р.), щоб дістати Шевченкові офіційний дозвіл намалювати для тамошньої церкви запрестольний образ, але військова команда в Оренбурзі не дала йому на це дозволу.

Шевченко виконував усі ікони реалістично, методи візантизму були для нього зовсім чужі, він називав їх навіть доволі

згіршливо: суздальськими й індійською бридотою. Причиною його негативного відношення до чисто візантійських форм був дух часу, тогочасні мистці хотіли визволитися з-під стилістичних обмежень, які накинута була традиція. Щойно кн. Григорій Гагарін, визначний артист і археолог, ставши віцепрезидентом Академії Мистецтв у Петербурзі (1860 р.), спонукав урядові чинники до заснування музею церковної старовини при Академії. Нагромаджені експонати, які він придбав, дали почин до основних студій над візантійською іконографією.

Картини й ескізи Шевченка з видами пам'яток архітектури мають для нас сьогодні документарне значення. Такі історичні будинки, як руїни палати Хмельницького в Суботові, дім Івана Котляревського в Полтаві, Богданова церква в Суботові з відкритим порталом, який знівечено пізнішою прибудівкою, далі церкви Києва, Полтави й Переяслава, зокрема ті, що тепер уже не існують, мають для наукових дослідів неоціненну вартість.

У загальному огляді мистецьку творчість Шевченка слід вважати виїнятково різномодною і насиченою глибоким змістом. Шевченко відзначався великою мистецькою інтуїцією, яка допомагала йому не тільки поєднувати найбільш вартісні надбання минулих віків із вимогами сучасної епохи, але, що найважливіше, він умів відкривати нові вартості, що їх витворила на два десятки літ пізніше громада західноєвропейських малярів у ділянці імпресіонізму й пленеризму, чим офіційно започаткувала новий напрямок у мистецтві. Таким чином Шевченко сильно поширив рямки тогочасности з її обмеженими вимогами і вмів дивитися у майбутнє. Та найважливіша прикмета його творчости — її суто національний український характер, який проявляється спеціально в історичній і побутовій тематиці й цими своїми зусиллями створив Шевченко нову добу в історії українського мистецтва. В цьому саме лежить його найбільша заслуга.

НОВІ ПРАЦІ ПРО ШЕВЧЕНКА

ШЕВЧЕНКО В КРИВОМУ ДЗЕРКАЛІ

Дмитро Косарик, Життя і діяльність Т. Шевченка. Літературна хроніка. Радянський письменник. Київ, 1955, 8°, ст. 389 + 2 нп. + портрет.

Після блискучої плеяди шевченкознавців 20-х років, на підсоветській Україні не бачимо тепер ні одного справжнього дослідника життя і творчості великого Кобзаря. Прикладом занепаду сучасного советського шевченкознавства може бути книга Дмитра Косарика.

Книжка Д. Косарика складається з трьох частин. Перша про те, що діялось за Шевченкове життя — від його народження до передчасної смерті (ст. 11—250); друга — про культ Шевченка й обставини, в яких цей культ проходив від Шевченкової смерті до „великої жовтневої революції” (ст. 253—304) і третя, від цієї останньої до 8-го вересня 1955 р. (ст. 307—365).

Крім дат, що безпосередньо торкаються життя й діяльності Шевченка, автор подав безліч матеріялів, які на його думку мають характеризувати добу, охоплену кожною з трьох частин.

I.

Подані нижче завваги, хоч як вони розрослися, не вичерпують, проте, всього того матеріялу в розбираній праці, який викликає сумнів щодо раціональності його поміщення в ній, а навіть щодо його правдивості.

Загальна хиба книжки — це перевантаження її матеріялом, який до життя і творчості Шевченка має дуже далеке відношення, або й цілком не має жадного. Так у 1-ій частині маємо безліч дат про селянські рухи й повстання, навіть такі, що відбувалися геть поза Україною, а то й поза межами Російської імперії, про революційні рухи й конспірації, як у Росії (декабристи, польське повстання 1831 р., Петрашевці, Герцен, Чернишевський тощо), так і закордоном. Зате автор промовчує українські визвольні змагання, як то „Українське Товариство”, засноване Василем Лукашевичем на Лівобережній Україні, або „Товариство З'єдинених Слов'ян” на Волині 1823 р., в якому брали участь українці — військові старшини і цивільні. Так само ретельно вчисляє Косарик, коли й де на Україні й Московщині були пожежі і стихійні нещастя — посухи, неврожаї,

пошесті (холера), подає цілу низку різних інших дат та відомостей з загальної російської історії: про „отечественну війну” 1812 р. (навіть згадує про вступ російського війська в Париж у 1814 році, тощо), солдатські постої на Україні в 1816, 1828-29 рр., Кримську кампанію, похід 1849 р. на зревольтовану Угорщину, проведення першої в Росії залізниці в 1851 р., скасування кріпацтва 1861 р. і т. д.

Для різних російських революціонерів-демократів автор не щадить місця, подаючи відомості про їх життя й дії. От, напр., під роком 1834 зазначає „першу велику статтю В. Белінського, що ніякого відношення до Шевченка не має, а потім і інші його статті (напр., про Пушкіна в „Отечественных Записках” 1848-1846 рр., „Мысли и заметки о русской литературе” 1846 р., тощо).

Косарик так далеко йде в цьому напрямі, що нотує навіть, коли Белінський приїхав із Москви до Петербургу для праці в „Отечественных Записках” і коли перейшов до „Современника”. Одне тільки поминув подати читачам до відома — зміст лайливих рецензій Белінського на „Гайдамаків” в „Отечественных Записках”, обмежившись лише сухою нотаткою: „В журналі „Отечественные Записки” друкується рецензія В. Белінського на „Гайдамаки” Шевченка” (стор. 43).

Поминувши явні ворожі виступи російського ліберального критика проти Шевченка і його друзів, автор приписує Белінському спочутливу анонімну рецензію на „Кобзаря” в „Отечественных Записках” 1840 р., покликаючися на „вченого дослідника творчости Белінського” В. Спірідонова, який „на основі аналізу мови й стилю рецензії, доводить, що вона належить Белінському” (стор. 38).

Так само Косарик робить і з Герценом і з Чернишевським та іншими російськими письменниками, зазначаючи їх біографічні дати і час появи їх творів. Але це стосується переважно до Пушкіна, Лермонтова, навіть Кольцова та письменників революційно-демократичного напрямку. А от про В. Жуковського не зазначено ні дати його народження, ні смерті, ні появи його творів, ні коли Шевченко з ним познайомився, не зважаючи на те, що Жуковський відіграв велику роль в Шевченковому житті — дбав про його викуп із кріпацької неволі, а своїми баладами мав вплив на його поеми.

Та не тільки про Жуковського, але й про багатьох інших людей, що були Шевченковими приятелями й дбали про нього, нема у Косарика ніяких ближчих даних, хоч власне про них повинен був він передусім згадати, як от про кн. В. Репніну, майора І. Ускова, Бр. Залеського, С. Сераковського, гр. Ф. і Н. Толстих і т. д. Бракує в книжці й відомостей про зв'язок Шевченка з його кирило-методіївськими товаришами — В. Білозер-

ським, М. Костомаровим і П. Кулішем, а якщо він згадує про них, то лише з явною зневагою.

Ось, що знаходимо про Куліша на ст. 61: „Куліш, прочитавши оголошення Шевченка про видання „Живописной України”, висловлює Шевченкові своє вороже ставлення до цієї справи”; на ст. 87: На допиті (в 3-му відділу, 1847 р.) „монархіст, український націоналіст” Куліш заявив, що не мав наміру підбурювати земляків проти уряду, на ст. 177: Куліш озлоблено пише Шевченкові про його російські повісті, „але Шевченко відкинув цю ворожу вихватку”, а про те, що С. Аксаков теж не схвалював Шевченкових повістей, Косарик промовчує. На ст. 280 читаємо: Куліш, пишучи про Шевченка, „змушено визнає”, що Шевченко любив Пушкіна. Оце і все. А про знайомість Шевченка з Кулішем — ні слова, ні слова навіть про те, що Шевченко був за боярина у Куліша, ні слова про високу Кулішеву оцінку Шевченкових поезій у його листі до поета 26. VII. 1846, ні про його промову на Шевченковому похороні, ні однієї згадки про Кулішеві твори та відзив про них Шевченка, хоч Шевченко і в Щоденнику (1857 р.) і в листах до Куліша та М. Лазаревського з захопленням згадує про „Грамматку” і „Записки о Южной Руси”. Як далеко йде Косарик у приховуванні взаємин Куліша з Шевченком свідчить той факт, що навіть згадуючи про „Записки о Ю. Руси” й „Хату”, промовчує ім'я їх упорядника (ст. 156, 228, 229). Словом, видимо намагається представити Куліша як Шевченкового ворога, приховуючи Кулішев відзив про Шевченка в „Історичнім сповіданні” про Кирило-методіївське братство (в „Хуторній поезії”), де він Шевченка ставить незвичайно високо, а поезію його оцінює вище за Пушкінову. Так само ставиться Косарик і до Костомарова, промовчуючи все про взаємини останнього з Шевченком.

З курйозів треба принотувати ще обов'язкові в совєтських умовах згадки за Маркса й Енгельса. Так під роком 1848 нотує Косарик вихід із друку „Маніфесту Комуністичної Партії” й оцінку Марксом й Енгельсом внутрішнього становища в Росії, яке він наводить у російському (sic!) перекладі, під роком 1859 і подає уривок із листа Маркса до Ляссала теж про це саме й теж по-російськи (ст. 199), під роком 1860 — уривок із листа Маркса до Енгельса — про „движение рабов в России” (ст. 222—223).

Ці дані, наведення текстів російських віршів і пісень, як і згадка про вживання Бутаковим слова „коммуна” (ст. 118), потрібні були упорядникові тільки для підкреслення своєї власної московсько-комуністичної льяльности. А цей свій льялізм не вагається він нав'язувати й полум'яному борцеві за народню волю, свідомо спотворюючи Шевченкові думки і вислови. Ось на ст. 143 він твердить, що „у повісті „Близнецы”

Шевченко пише про віковичну єдність українського народу з російським", а на ст. 168, згадуючи, що Шевченко „читає в журналі „Отечественные Записки" історіографічні матеріали (sic!) про „геніяльного бунтовщика" Б. Хмельницького, промовчує, що це була монографія Костомарова, як також те, що Шевченко дуже вихваляв працю свого приятеля, яка „освітила подробиці, закопчені димом ладану, усердно кадимого перед порфірородними божками" (Щоденник, запис 22 вересня 1857 р.). Косарик так стилізує свою згадку, що виходить, ніби то Шевченко позитивно ставився до ролі Хмельницького „у возз'єднанні України з Росією".

Взагалі балакує без потреби, Косарик часто-густо буває маломовний зі шкодою для читача. Так він не зазначає, в якій родині в Заїченцях перебував Шевченко в липні 1845 р. (ст. 66), промовчує, що в жовтні того ж року був у с. Мар'янському у дідича Лук'яновича (ст. 68), що в грудні переїхав із Переяслава до Самойлових (ст. 71), не каже, в кого перебував Шевченко в Яготині, Мойсівці, Березовій Рудці та в Линовицях (ст. 74), так само не згадує, у кого саме був він на Чернігівщині в 1847 р. (ст. 83 і 85). На ст. 214 не подає, хто ж то оповідав про перебування Шевченка в Качанівці в серпні 1859 р., на ст. 227 не каже, до якого ж це приятеля-літератора писав Плещеев листа на доручення Шевченка; на ст. 242 не згадує, що то за сучасник Шевченка, який свідчив про його стосунки з кріпаками. Всі ці відомості мають важливе значення, але що мова тут не про російських „революціонерів-демократів", а українців та ще поміщиків, то Косарик навмисне промовчав їх прізвища, щоб не скомпромітувати ні Шевченка, ні себе.

Неприсмно вражає й ляконічність у згадках про переклади Шевченкових творів на чужі мови, або рецензії на них у закордонних виданнях, напр., на ст. 52 під р. 1843: „Лейпціг". З'явилася перша звістка про Шевченка — коротка рецензія на „Гайдамаки" (де?), або на ст. 243: „Шевченкову поему „Іван Пікова" видано в перекладі на чеську мову" (в 1860 р.). Так само недокладний автор і взагалі при бібліографічних згадках. От напр. на тій самій 243-ій ст., згадуючи про присвячений Шевченкові гарний вірш Ап. Майкова, не каже, де ж цей вірш був опублікований.

Такі самі промахи в іще більшій мірі подибуємо і в двох дальших частинах.

Кінчаючи перегляд 1-ої частини Косарикової хроніки, хочу звернути увагу ще на один деталь. А саме, Косарик, ідучи слідом за Е. Шабльовським, відкидає перебування молодого Шевченка у Варшаві, а везе його до Петербургу просто з Вільни. Це стало у советських шевченкознавців свого роду обов'язковим приписом усупереч „буржуазним українським дослідни-

кам", які спиралися на оповіданнях самого Шевченка про його побут у польській столиці. Ці оповідання зафіксували зі слів Шевченка — Костомаров, Сошенко й В. Забіла, то ж відкидати їх немає жадної рації. (Пор. ст. 36—38 монографії П. Зайцева: „Життя Т. Шевченка”. Париж 1955).

II.

Друга частина обіймає час від смерти Шевченка до „великої жовтневої революції”. І тут бачимо ту саму тенденцію, що і в першій — висувати наперед усе російське, а українське замовчувати.

Найяскравіше показується це в описі похорону. Косарик пише: „За труною українського поета йшли: М. Некрасов, М. Михайлов, М. Курочкін, Ф. Достоевський, М. Салтиков-Щедрін, М. Лесков, проф. О. Пипін, І. Панаєв, О. Афанасьєв-Чужбинський, Л. Жемчужников та інші” (ст. 254). Під цими останніми Косарик сховав усіх відомих петербурзьких українців, Шевченкових приятелів: В. Білозерського, М. Костомарова, П. Куліша, М. Лазаревського, П. Мокрицького, П. Чубинського та інших.

На Смоленському кладовищі, пише Косарик, промовляли над Шевченковою могилою: „співробітник журналу „Современник” Ф. А. Хартахай, російський поет-демократ, особистий друг Шевченка — М. Курочкін, врешті представник польських демократів Хорошевський (його „польське слово” Косарик подає в російському перекладі, — ст. 255). Що промовляли в першу чергу українці — Куліш, Білозерський, Костомаров, Мокрицький, Афанасьєв-Чужбинський і П. Чубинський — зовсім не згадується.

В цій другій частині так само багато зайвого: дати народження Леніна й Сталіна, арештування Чернишевського, виходу „Капітала” Маркса в російському перекладі. Згадується: зладжена Леніним і виголошена Г. Петровським у Державній Думі промова про національне питання, статті Леніна в журналі „Просвещение” 1913 р., де він заявляє, що „без єдності з Московщиною вільна Україна неможлива” і т. д.

Косарик подає навіть такі „важливі” для шевченкознавства події, як те, що Некрасов придбав собі російський переклад „Гайдамаків”, що Ворошилов у лютому 1905 р. читав робітникам в Алчевському „Кобзаря”, що Горький був на могилі Шевченка, читав у 1897 р. українським селянам Шевченкові твори, влаштовував у Нижньому Новгороді в 1902 р. літературні вечори, присвячені пам’яті Шевченка, згадує за його заходи видати Кобзаря в російському перекладі та листування в цій справі з Белоусовим; наводить навіть по-російськи нотатку грузинського письменника й діяча Ніко Ніколадзе „однодумця і соратника Чернишевського”, про те, що під Москвою

стрінув він домовину Шевченкову, згадує, що „видатний” радянський письменник Микола Островський знав напам’ять багато Шевченкових поезій (ст. 296), що й В. Маяковський „з дитячих років знав Шевченка”, а батько його співав „Реве та стогне Дніпр широкий” (283); цитує відзиви про Шевченка Горького, Жемчужнікова, Короленка, Луначарського, Некрасова, Плеханова, Полонського, Стасова, Л. Толстого, Тургенєва, а також Ге, Мікешина, Рспіна; згадує, що письменник Дем’ян Бедний „виступав у Харкові в 1914 р. з віршем, присвяченим Шевченкові”. Зате шанування Шевченка його земляками не знайшло в книжці нібито українського дослідника належного висвітлення. Так, згадуючи про спогади Тургенєва й Полонського в празькому „Кобзарі” 1876 р., промовчує поміщені там же спогади Костомарова; не згадує і про його автобіографію, де славетний історик говорить про Кирило-методіївське Братство й Шевченка.

Взагалі з великої української літератури про Шевченка й видань його творів у Косарика знайдемо мало що, хоч він нотує навіть популярні брошури Ч. Вєтрінського з 1894 р., помінувши її пізніше видання, та Є. Григорова з 1896 р.

З українських праць нотує лише Шевченкові біографії Вас. Маслоу (1874 р.), Чалого (1882) та Ол. Кониського (російську 1898 р.), бібліографію М. Комарова (1903) та статті П. Грабовського, Манджури й нариси Ів. Франка, присвячені Шевченкові, поезії Мирного, Л. Українки, Франка та А. Головка (!), що її той написав, будучи в 5-ій класі реальної школи... — Оце і все з величезної літератури про Шевченка! Не згадав автор ні першого повного двотомового видання поезій, на яке спромоглася львівська молодь у 1867-69 рр. ще перед празьким 1876 р., ні „Кобзаря”, вид. Наукового Т-ва ім. Шевченка за ред. Ом. Огоновського, ні навіть першого повного „Кобзаря”, виданого в Петербурзі в 1907 р. за ред. Василя Доманицького. Є в книжці лише побіжна згадка про Франкове видання „Кобзаря” 1908 р., вид. НТШ, і то тільки тому, що там Франко надрукував російські поеми Шевченка.

З видань Шевченкових малюнків згадано лише видання НТШ за ред. Ол. Новицького, що появилося у Москві 1913 р., але без зазначення імені редактора й видавництва.

Промовчав автор і двотомову монографію Кониського, видану НТШ у Львові рр. 1898 і 1901, а це ж була на свій час найповніша й найкраща Шевченкова біографія.

Взагалі про Товариство ім. Шевченка у Львові — про його заснування, перетворення на наукове та про його заслуги для шевченкознавства даремно було б шукати в книжці Косарика. Західноукраїнські *Sevčenkiana* НТШ і поза НТШ для автора не існують, навіть не всі Франкові роботи приновані. Тому не дивно, що наводячи дитячі вірші Головка, Косарик свідомо

поминув прегарну поетичну біографію Шевченка Богдана Лепкого, що її видала львівська „Просвіта” напередодні першої світової війни.

З важливих видань, що торкалися Шевченка й вийшли перед большевицьким переворотом, не згадав Косарик цінних матеріалів для історії Кирило-методіївського Братства, виданих у 1915 р. київським Українським Науковим Товариством за редакцією Мих. Грушевського.

Характеристичне для совєтського автора й те, що розводяться про виступи в Державній Думі в 1913 і 1914 рр. представників большевицької фракції в національному питанні взагалі і зокрема з приводу заборони шевченківських свят, він ані одним словом не згадав про виступи депутатів-українців, об'єднаних в українській думській Громаді. Подаючи про паломництво на Шевченкову могилу, згадує про відвідини московських артистів, „трудящих” з Архангельська й уральців та якоїсь „москвички” й наводить їхні записи, а промовчує відвідини багатьох українських прочан із Наддніпрянщини й Західньої України.

Не згадав упорядник і про існування в Петербурзі Товариства ім. Шевченка для допомоги українській шкільній молоді, яке на спілку з другим петербурзьким „Товариством для видання загально-корисних і дешевих книжок”, видало повний „Кобзар” за ред. В. Доманицького.

Одне, що може зацікавити шевченкознавців у книжці Косарика, це згадка про підпільні нелегальні видання революційних Шевченкових поезій, що їх друкував літографським способом і розповсюджував гурток студентів Московського університету під проводом Заїчневського й Аргіропула весною й літом 1861 р. (ст. 258 і 262). Такі літографовані копії Шевченкових поезій пускала в рух і українська молодь на Наддніпрянській Україні і в Галичині як у 60-х роках 19 ст., так і пізніше. Я знаю, напр. що літографування заборонених Шевченкових поезій займалася київська українська студентська громада в кінці 90-х років. В 1897 р. я дістав один такий зшиток для нашого таємного гімназіального гуртка в прилуцькій гімназії. Такі зшитки ходили тоді між молоддю по всій Україні.

III.

Третя частина книжки містить матеріал виключно совєтський — як ідеологічно так і територіяльно — з часу заснування в колишній Росії большевицького ладу. Очевидно, матеріал цей цілком однобічний, пересіяний крізь сито цензури.

Не стрінете ви тут нічого з тих осягів шевченкознавства, що їх довершили некомуністичні українські сили, ба й те, що

зробили й комуністи, оскільки їх пізніше було оповіщено ворогами народу.

В результаті бракує багато першорядних речей.

Цілком зрозуміло, що подій, зв'язаних з Центральною Радою, Гетьманщиною, Директорією, навіть російською лютневою революцією Косарик не відзначає. З подій на Україні нотує Косарик лише протинімецьке повстання селян Шевченкового села Кирилівки.

Згадок про заснування Всеукраїнської Академії Наук, що так велико заслужилася для шевченкознавства, Української Академії Мистецтв та інших українських культурних установ, музеїв, університетів тощо в хроніці Косарика нема. Зате він нотує такі „великоважні” для шевченкознавства події, як виконання червоноармійським хором у Царицині 15. IX. 1918 р. „Поєми” Т. Шевченка (ст. 309), або всеукраїнський залізнодорожний „воскресник”, zorganizований з наказу Молотова в 1921 р. в Харкові „в пам'ять годовщини смерти Т. Г. Шевченка”, нотує прибуття до Києва в січні 1940 р. львівських комунофілів — Галана й компанії (ст. 336), виникнення 22. VI. 1941 року великої вітчизняної війни та містить на цілих 1½ сторінках статтю кореспондента „Правди” Б. Полевого про бої з німцями в січні 1944 р. в околиці Шевченкової могили (ст. 340—341). Багато місця Косарик приділяє згадкам про різні виступи й висловлення советських вождів і достойників на чолі з самим Сталіном, хоч усі ці виступи й заяви, пришиті білими нитками до Шевченка, є звичайними агітками на користь режиму.

Особливо багато місця присвятив Косарик теперішньому вождеві СССР — Хрущову (ст. 317, 321, 350—351, 358), який раз-у-раз при різних нагодах підкреслював, що Шевченко „стояв за зміцнення братерської єдності російського і українського народів” (ст. 350—351), а Корнійчук на з'їзді комуністичної партії в Києві в травні 1940 р. вихваляв Хрущова, що — мовляв — під його безпосереднім проводом проходить славний ювілей геніяльного поета українського народу Тараса Шевченка” (ст. 332). Косарик наводить і слова П. Тичини про те, що „уряд і партія і особисто керівник більшовиків України М. С. Хрущов з любов'ю ставляться до спадщини Шевченка” (ст. 348).

Інші висловлювання советських діячів мають таке ж саме значення для шевченкознавства, як і наведені. На ст. 310 можна довідатися, що М. Горький уперше прочитав повісті Шевченка в 1920 р., на ст. 313, — що В. Маяковський, перебуваючи в Києві, купив „Кобзар”, а на зборах студентів заявив, що він любить Кобзаря українського народу Т. Шевченка. На ст. 315 занотовано вислів Кірова про те, що виготовлення в Ленінграді постаті Шевченка для пам'ятника в Харкові є „справа чести для всього Ленінграда”. На ст. 360 наведено слова письменника

М. Тихонова, що серед тих, „хто довгі роки боровся за зміцнення єдності і дружби українського і російського народів” був і Шевченко. Такими матеріалами переповнена ця третя частина хроніки Косарика.

З видань „Кобзарів” Косарик згадує лише за „Кобзар” 1921. Крім того, нотує Косарик ще лише два популярні видання поезій Шевченка, випущених з пропагандивними цілями під час другої світової війни: „Кобзар” — вибрані поезії, — що його видала в 1942 р. „Спілка радянських письменників” українською й російською мовою (ст. 336) та збірник „Сини мої”, що його випустило в 1944 р. військове видавництво Народного Комісаріату Оборони в серії „Бібліотечка червоноармійця” (ст. 343).

З інших видань, що вийшли після 1921 р., Косарик нотує лише „Щоденник”, виданий у Харкові в 1925 р. за редакцією І. Айзенштока. А поза тим нема в його книжці згадки про жадне видання аж до року 1939-го, хоч було їх досить. З видань Шевченкових творів 20-30-х років Косарик не згадує навіть видання, що вийшло в 1935 р. за редакцією Затонського, Хвилі й Шабльовського. Годі шукати в Косариковій хроніці й фундаментальних видань Шевченкового листування та Щоденника, випущених ВУАН у 1927 й 1929 рр. Пропав тоді вже вискладений том Шевченкових малюнків, підготовлений акад. Ол. Новицьким, але ще не випущений у світ; згинула й основна студія редактора додана до тому.

Так само, розуміється, нема й згадки про видання, що вийшли в 20 і 30-х роках на Західній Україні та на еміграції. Тому аж під роком 1839-им знаходимо в хроніці згадку про нібито „повне” видання Шевченкових творів, а потім наступас перерва, й уже згодом, на ст. 346 читаємо, що в роках 1947-1949 „у видаництвах столиці України вийшли з друку масовими тиражами „Кобзар” Шевченка, його „Дневник” та його повісті. Потім іде знову перерва і вже при самому кінці книжки, на ст. 364 під роком 1954 читаємо, що протягом останніх років вийшло 5 томів повного академічного видання творів Шевченка і здано до друку 6-ий том, що містить археологічні записки, дорожні альбоми тощо та підготовано до друку дальші томи: 7—10, в яких зібрано всю відому образотворчу спадщину Шевченка.

Все те, що бачимо в Косариковій книжці з праць про Шевченка, бідне й кількістю й якістю. Це мало не на сто відсотків популярні брошури, далекі від будь-якої науковости.

В 1939 р. вийшла низка збірок з розвідками про Шевченка, вид. Академії Наук УРСР, університетів та ін. навчальних закладів, але Косарик чомусь не подає наголовків цих розвідок, хоч нотує у своїй книжці безліч газетних статей, так що книжкові видання, присвячені Шевченкові, принотовані Косариком,

тонуть у морі газетних статей. Але все це принагідні речі, які не мають тривалого значення. Очевидно, головний мотив в книзі — любов Шевченка до росіян, їх літератури й культури взагалі, а до великих революціонерів-демократів зокрема, при чому советські автори не соромляться робити Шевченка учнем, навіть тих, що були значно від нього молодші.

Крім статей ногує Косарик також низку віршів, повістей, оповідань і драм, що так чи інакше торкаються Шевченка. У своїй запобігливості перед владою цитує він навіть вірш Рильського, присвячений Пушкіну, бо там є згадка, що Шевченко нарисовав Пушкіна в труні (348).

Про переклади і статті чужими мовами, які появилися за межами СРСР від часу його заснування, Косарик згадує дуже рідко, неовно, несистематично й анахронічно, бо не один із названих ним перекладів появился далеко вчасніше.

Згадуючи за три присвячені Шевченкові фільми, Косарик поминає фільм „Тарас Шевченко” з 1924-26 рр. (сценарій М. Панченка, декорації Василя Кричевського), де роллю Шевченка грав покійний А. Бучма. Не згадує й про заснування театру ім. Шевченка, мабуть тому, що був він створений на базі Курбасового „Березоло”.

Про вистави п'єс, що мають відношення до Шевченка, згадок обмаль. Розуміється, про знамениту Курбасову інсценізацію „Гайдамаків” упорядник не згадав.

З виставок, присвячених життю й діяльності Шевченка, згадує Косарик лише чотири: дві в Москві в 1939 р., одну в Кзил-Орді (Казахстан) у 1949 р. й одну — „Шевченко й Чернишевський” у Саратові 1939 р. Але ж неможливо, щоб таких виставок не було бодай по більших містах України.

Косарик ногує цілий ряд пам'ятників Шевченкові та меморіальних дощок у його честь у різних місцевостях СРСР, зокрема монументи, здвигнені по менших містах та по селах на Україні в рр. 1920-1930.

Зазначає Косарик ще різні інші відзначення пам'яті Шевченка. Та, наприклад, з вулиць, названих іменем поета згадує про вулиці в Алмааті, Саратові, Туркулі (Каракалпакія), а на Україні — лише в Харкові, де Основ'янську вул. переіменовано в 1921 р. на Шевченкову. Чи є вулиці Шевченка в якихось інших містах і селищах на Україні, не каже, хоч міг би згадати про бульвар Шевченка в Києві, колишній Бібіковський, переіменований ще за української влади.

В книжці Косарика також повно згадок про всякого роду прилюдні відзначення пам'яті Шевченка: вечори, врочисті збори й засідання, конференції й сесії різних наукових установ, передусім Академії Наук — Української та Всесоюзної (на жаль, автор не подає, які теми були предметом доповідей на їх зборах); концерти, лекції, мітинги, наради, радіопередачі. Ко-

сарик нотує навіть, що в Академії Мистецтв у Ленінграді встановлено в 1939 р. дві стипендії ім. Шевченка (ст. 321), але чи такі стипендії є де на Україні, не говорить, хвалиться, що партизана Кошового за літературну творчість премійовано „Кобзарем” (ст. 332), що в 1944 р. відбувся в Москві захист дисертації Марісти Шагинян про Шевченка.

З усіх наведених прикладів бачимо, що книга Косарика не об'єктивна, тенденційна, одностороння у виборі інформацій, поминає силу-силенну незвичайно цінного матеріялу, а zarazом zанадто переваантажена різним дрібничковим матеріялом, невартим згадки. Як можуть читачі винести з неї належне поняття про життя й діяльність Великого Кобзаря та про його культ на Україні і в світі, коли найважливіші речі перед ними сховано, коли вони не знатимуть капітальних видань Щоденника і листування Шевченка за ред. акад. С. Єфремова та збірників ВУАН „Шевченко та його доба” 1925-26 рр. двотомової праці О. Багрія про Шевченка, вид. у Харкові в 1930-31 рр., Етюдів Дорошкевича 1931 р., Навроцького (Гайдамаки 1928), О. Синявського, „Елементи Шевченкового слова” 1931, розвідок Филиповича, Якубського й ін., бібліографії Яшека 1921 р. з одного боку, а з другого — розвідок, що появились в Західній Україні й на еміграції — Ф. Колесси, „Студії над поетичною творчістю Шевченка”, Львів 1939, Ст. Смаль-Стоцького — „Інтерпретації”, Варшава 1934, В. Щурата — „Шевченко і поляки”, Львів 1917 і т. д. та капітального видання Шевченкових творів Українського Наукового Інституту у Варшаві з розвідками Дм. Антоновича — „Шевченко як маляр”, П. Зайцева, М. Кордуби, В. Січинського й ін. та бібліографії видань Шевченкових творів автора цих рядків. Проти згаданих вище студій (а їх було ж далеко більше) наведені в автора розвідки підсовєтських авторів виглядають убого.

Вол. Дорошенко

І. І. Пільгук. Т. Г. Шевченко — основоположник нової української літератури. Під загальною редакцією дійсного члена АН УРСР О. І. Білецького. Посібник для студентів мовно-літературних факультетів Педагогічних Інститутів. Київ. Державне Учбово-Педагогічне Видавництво „Радянська Школа”. 1954. 364 стор.

Епіграфом до цієї книжки є великий уривок із „Тез про 300-річчя воз'єднання України з Росією, схвалених ЦК КПСС”. В цьому уривку подано совєтську офіційну характеристику

Шевченка як прихильника... „єднання” з Росією та як непримиренного ворога „українського буржуазного націоналізму”.

У першому розділі книги автор характеризує „економічну базу”, згадуючи про Луганський ливарний завод, про Катеринославську суконну мануфактуру, про винокурні, салотопні підприємства, про селянські повстання тощо. Багато місця займають різні цитати з творів Леніна, Чернишевського тощо. Через усю працю І. Пільгук проходить повторювання фраз про „благотворний” вплив на Шевченка російської літератури. Всюди рясно розкидані фрази на зразок „надхненний передовою російською літературою Шевченко...”, „на розвиток естетичних поглядів Шевченка мала вплив передова російська культура”. Одночасно з цим І. Пільгук хвалить Белінського. Приховуючи всім відомі негативні висловлювання Белінського про Шевченка, автор покликається на давню статтю невідомого автора, приписану тепер совєтськими літературознавцями Белінському, і намагається довести, що Белінський прихильно оцінював творчість Шевченка і що Белінський „популяризував українську літературу”. Згадавши відому рецензію Белінського на „Гайдамаки” Шевченка, автор, замість аналізу рецензії, обмежився тільки невиразною фразою, що ця рецензія Белінського, хоч і була „однобокою, проте вона мала... позитивні наслідки”. В чому „однобокість” рецензії Белінського, в чому „позитивні наслідки” її, — на ці питання, відповіді автор не дає.

Суть творів Шевченка в книзі не висвітлена, і перекручена. Про „Розриту могилу” автор сказав кілька цілком невиразних і беззмістовних слів: „Шевченко пише вірш „Розрита могила”, в якому говорить про долю поневоленого народу. Далі цитата: перші чотири рядки — і аналіза закінчена. Так само „проаналізовано” і „Чигрине, Чигрине”. Коли ж автор доходить до „Великого Льоха”, то удається до того самого засобу, що й Кирилюк, Дмитерко та інші сучасні совєтські дослідники творчості Шевченка. І. Пільгук лає „українських буржуазних націоналістів” за те, що вони, мовляв, „відривали розгляд поезії „Великий Лях” від загального революційно-демократичного змісту”, і, підійшовши до найдразливішого місця — вияснення символіки „трьох душ”, твердить, що „в розповіді „першої душі” Шевченко показує, що народ вітає і підтримував Богдана Хмельницького, який виконав волю широких верств суспільства у справі воз’єднання України з Росією”. І відразу ж Пільгук так само „аналізує” символіку і другої „душі”: „В одному плані розвитку історичних подій Шевченко розглядає і спільну боротьбу російського і українського народів проти навали шведів та зрадника Мазепи. Ці думки відбиті у розмові другої „душі”. Чому ж ці „душі” покарані? Який вони злочин зробили? Яка символіка тих „гріхів”, за які кара-

ються три душі? На ці питання автор ніякої відповіді не дає. Ідея твору цілковито спотворюється.

Ще в 1939 році в ювілейному академічному збірнику М. І. Марченко міг писати: „Свою поемою „Кавказ” Шевченко прикував царизм до ганебного стовпа за його грабіжницьку колонізаторську криваву політику... Кожне слово, яке стосувалося до кавказців, відбивало колоніальний стан всіх завойованих царизмом народів”. Кілька цитат з книжки Пільгука, що стосуються „Кавказу”, не потребують коментарів: „В поемі „Кавказ” тема про єднання братніх народів... висвітлена... Про Кавказ, про життя кавказьких народів Шевченко знав з літератури. Життя Кавказу широко зображалося в російській літературі того часу... Саме в рік написання Шевченком поеми „Кавказ” Бєлінський закликав писати твори, які знайомили б з різними місцевостями рідної країни. А скільки матеріалів дає для творів такого роду величезна Росія! Великоросія, Малоросія... Новоросія, ... Крим, Кавказ...”. ... Включення кавказьких народів до складу Росії... мало велике прогресивне значення для дальшої долі цих народів...”

Аналізуючи „Заповіт” Шевченка, Пільгук наводить цитату з Бєлінського, яка ніякого відношення до „Заповіту” не має: „У вірші „Заповіт” Шевченко відтворив патріотичні ідеї передових людей свого часу, про які писав 1841 р. Бєлінський в „Отечественних Записках”: „Любити свою батьківщину — значить полум'яно бажати в ній здійснення ідеалу людства...”

У книжці І. Пільгука про Шевченка з дуже великими перебільшеннями подано матеріал про зв'язки Шевченка з російськими діячами та письменниками і натомість дуже мало сказано про зв'язки з українськими. Пільгук цілком викривляє факти про зв'язки Шевченка з Кулішем, не подає головних фактів, що показують ставлення Куліша до Шевченка, а, навпаки, замовчує їх. Куліш поданий у Пільгука як ворог Шевченка, що „гостро засуджував” його творчість. Так само промовчує Пільгук і факти зв'язків Шевченка з М. Костомаровим.

Через усю працю І. Пільгука проходить основна тенденція показати Шевченка як російського патріота, як продукт російських впливів і як найбільшого ворога і борця проти українського „буржуазного націоналізму”. Ця тенденція зумовила зміст книжки. Вона наповнена порожніми фразами пропагандивного характеру на зразок таких зворотів: „В світлі вчення В. І. Леніна про три етапи російського визвольного руху постає значення Шевченка, як продовжувача традицій своїх попередників”. Або: „В світлі наукових визначень Й. В. Сталіна... виразно постає роль Шевченка в розвитку української мови”. Або: „Радянське шевченкознавство, спираючись на геніяльні праці В. І. Леніна і Й. В. Сталіна, по національному

питанню, захистило спадщину Шевченка від паплюження її контрреволюціонерами...

І. Пільгук аналізує і характеризує творчість Шевченка не своїми словами, а чужими словами про чужих письменників сказаними. Цю методу аналізу творчості Шевченка автор добре подав у такому реченні:

„Словами Леніна, адресованими до творчості Некрасова і Салтикова-Щедрина, можна схарактеризувати викривальну роль Шевченкової поеми... („Катерини”)...” Своїми власними словами, словами, адресованими до творчості Шевченка, І. Пільгук не сміє характеризувати поеми Шевченка „Катерина”, а так само і всієї творчості геніяльного українського поета.

П. О.

S U M M A R Y

The sixth *Shevchenko Annual* traditionally gives a review of the life and creative work of Taras Shevchenko a hundred years ago.

In 1857 Shevchenko's ten-year exile ended and the new period of his life began. This turning point was marked by the poet himself in his diary, the centennial of which is commemorated by Volodymyr Doroshenko's article. Damian Horniatkevych's paper, which was presented at a Shevchenko Conference of the Academy, highlights certain features of Shevchenko's artistic works.

Reviews of books on Shevchenko by D. Kosaryk and I. Pil'huk, published in the Soviet Union, show specific trends in evaluation of the poet's creative works.

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК ПРИСВЯЧЕНІ ШЕВЧЕНКОВІ

1. **Віктор Петров**. Провідні етапи розвитку сучасного Шевченкознавства. Авґсбург, 1946. Ст. 37. Циклостиль.
2. **Дмитро Чижевський**. Деякі проблеми дослідження формального боку поезій Шевченка. Авґсбург, 1947. Ст. 17.
3. **Ярослав Рудницький**. Наголос в поезії Шевченка. Авґсбург, 1947. Ст. 10. Циклостиль.
4. **Василь Лев**. Лексика ранньої Шевченкової поезії. Авґсбург, 1947. Ст. 10. Циклостиль.
5. **Сергій Жук**. Скульптурні портрети Шевченка. Авґсбург, 1947. Ст. 11. Циклостиль.
6. Шевченко та його доба. Вип. I. Авґсбург, 1947. Ст. 135.
7. Автограф Шевченка 1857 року. Авґсбург, 1947. Ст. 6. Друк.
8. **Леонід Білецький**. Шевченко в Яготині. Авґсбург, 1949. Ст. 46.
9. **Дмитро Дорошенко**. Розвиток української науки під прапором Шевченка. Вінніпег, 1949. Ст. 26.
10. **Леонід Білецький**. Віруючий Шевченко. Вінніпег, 1949. Ст. 26.
11. Автограф Шевченка 1860 року. Шевченківська Конференція УВАН в США, 1951. Нью-Йорк, 1951. Ст. 15.
12. Шевченко. Річник I. Нью-Йорк, 1952. Шевченківська Конференція УВАН в США, 1952. Ст. 29 + (2).
13. Тарас Шевченко. Кобзар. Друге поправне й доповнене видання. Редакція статті й пояснення д-ра Леоніда Білецького. Обкладинка артиста-малюра Мирона Левицького. Видано накладом Видавничої Спільки „Тризуб”. Вінніпег, Канада, 1952. Т. I. 376 + 7 таблиць ілюстрацій. Українська Вільна Академія Наук в Канаді. Інститут Шевченкознавства.
14. Тарас Шевченко. Кобзар. Редакція, статті й пояснення д-ра Леоніда Білецького. Обкладинка артиста-малюра Мирона Левицького. (Видано накладом Видавн. Спільки „Тризуб”. Вінніпег, Канада, 1952. Т. II. Ст. 468 + 14 таблиць ілюстрацій. Українська Вільна Академія Наук в Канаді. Інститут Шевченкознавства.
15. Шевченко. Річник 2. Нью-Йорк, 1953. Шевченківська Конференція УВАН в США, 1953. Ст. 48.
16. Тарас Шевченко. Кобзар. Редакція статті й пояснення Л. Білецького. Обкладинка артиста-малюра М. Левицького. Видано накладом Вид. Спільки „Тризуб”. Вінніпег, Канада, 1953. Т. III. Ст. 576 + 12 табл. УВАН в Канаді. Інститут Шевченкознавства.
17. Шевченко. Річник 3. Нью-Йорк, 1954. Шевченківська Конференція УВАН в США, 1954. Ст. 47.
18. Тарас Шевченко. Кобзар. Ред., статті й пояснення Л. Білецького. Обкладинка артиста-малюра М. Левицького. Видано накладом Вид. Спільки „Тризуб”. Вінніпег, Канада, 1954. Т. IV. Ст. 556 + 17 табл.
19. Шевченко. Річник 4. Нью-Йорк, 1955. Шевченківська Конференція УВАН в США, 1955. Ст. 48.
20. **Мандрика М. І.** З болгарсько-українських взаємин. Вплив Шевченка на болгарську поезію. Накладом УВАН, Вінніпег, 1956. Ст. 16 Slavistica XXVI.
21. Шевченко. Річник 5. Нью-Йорк, 1956. УВАН в США, Ст. 54 + 2 неч.

З М І С Т

Автопортрет 1857 року	6
Переднє слово	7
Шевченко сто років тому	8
Володимир Дорошенко: Сторіччя Шевченкового Щоденника	21
Дам'ян Горняткевич: Критерії в оцінці малярської спадщини Шевченка	31
Володимир Дорошенко: Дмитро Косарик. Життя і діяльність	
Т. Шевченка. К. 1955	42
П. О.: І. Пільгук. Т. Г. Шевченко-основоположник нової української літератури. К. 1954	52
Summary	56
Видання УВАН, присвячені Шевченкові	57
